

Ewa Rzeczowska

Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956

Pamięć i Sprawiedliwość 10/1 (17), 119-159

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956

Dzieje tajnych organizacji harcerskich w komunizowanej Polsce to ważne zagadnienie najnowszej historii Polski. Dotyczy ono kilku, może nawet kilkunastu tysięcy młodych osób, które w pierwszych latach powojennych podjęły nierówną walkę z kierowanym przez władze partyjno-państwowe aparatem represji wyposażonym we wszelkie instrumenty do zwalczania oporu społecznego. W dotychczasowej literaturze zjawisko konspiracji młodzieżowej było już badane, choć fragmentarycznie i zwykle przyczynkarsko. Powstało kilka prac o charakterze wspomnieniowym¹, przygotowano także zestawienia organizacji na podstawie akt sądowych i wspomnień², dostępne są również monografie pojedynczych formacji młodzieżowych³. Otwarcie archiwów Instytutu Pamięci Narodowej umożliwiło powstawanie prac wzbogaconych o dokumentację wytworzoną przez

¹ *Tajne Harcerstwo Krajowe – Szeregi Wolności w Łędzinach 1948–1953*, red. E. Długajczyk, Łędziny 1994 („Widziane z Górki Klemensowej”, z. 2); J. Zabłocki, *Kawałki pociętego sztandaru. Nieznane karty z dziejów „Szarych Szeregów” 1945–1947*, Warszawa 1992; J. Umiński, *Stawialiśmy opór... Dwadzieścia lat (1940–1951) zbrojnej harcerskiej konspiracji niepodległościowej Drużyny Sz.Sz. im. Jeremiego Wiśniowieckiego*, Mielec 1997; *Sowieckiemu zniewoleniu – NIE. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, red. S. Broniewski, Warszawa 2005; W. Zawiślak, *Wielka próba. Wspomnienia więzienne 1946–1949*, Kraków 2001; T. Lustig, *Przerwany lot „Orląt”*, Kraków 1995; J. Łokaj, *Z biegiem Sanu z biegiem lat (wspomnienia)*, Lublin, b.d.w. Szczególnym zbiorem materiałów wspomnieniowych i procesowych jest książka Andrzeja Gały poświęcona działającej na terenie Warszawy i Częstochowy organizacji Wolna Młodzież: A. Gała, *Wolna Młodzież. Dokumenty i relacje z dziejów antykomunistycznego ruchu oporu 1949–1953*, Częstochowa 1995.

² E. Bacht, *Młodzieżowe konspiracyjne organizacje niepodległościowe w województwie rzeszowskim w latach 1944–1956*, Przemysł 1997; B. Rusinek, Z. Szczurek, *Konspiracyjne organizacje niepodległościowe działające na Pomorzu Gdańskim w latach 1945–1955. W świetle akt byłego Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku*, Gdańsk 1994; B. Biegalski, *Organizacje podziemne na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, Zielona Góra 1999; M. Żychowska, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Tarnowskim w latach 1945–1956*, Tarnów 2001; J. Chańko, Z. Onufrzak, *Z dziejów konspiracyjnych organizacji młodzieżowych w Łodzi 1948–1953*, Łódź 2005; *Dруга konspiracja niepodległościowa. Tajne organizacje młodzieży szkolnej Lublina i Lubelszczyzny w latach 1945–1956*, oprac. J. Ziółek, Lublin 2001.

³ K. Soliński, *Harcerska konspiracja. Geneza, powstanie i działalność Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Iskra” 1949–1950*, Olsztyn 2006; R. Peska, *Biali Harcerze, czyli „kontrrewolucjoniści, co usiłowali zmienić ustrój PRL-u” 1950–1954*, Pabianice 1999; W. Handke, *Polegaj jak na Zawiszy. Dzieje organizacji AK „Zawisza” w Krobi w latach 1947–1950*, Leszno–Krobia 1997.

funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa⁴. Zjawisko konspiracji młodzieżowej zostało ukazane w postaci map i wykresów w *Atlasie polskiego podziemia nie-*

⁴ R. Leśkiewicz, R. Kościński, *Organizacje antykomunistyczne na terenie Poznania w latach 1945–1956 w świetle materiałów aparatu represji*, „Grot. Zeszyty historyczne poświęcone historii wojska i walk o niepodległość” 2004, nr 22, s. 42–78; P. Zwiernik, *Młodzieżowe organizacje niepodległościowe w Wielkopolsce* [w:] *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, Poznań 2007, s. 33–45; W. Brenda, *Konspiracja młodzieżowa w Pasłęku i Morągu w latach 1951–1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 16, s. 57–70; S. Abramowicz, *Młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w centralnej Polsce w latach 1945–1955*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 3, s. 30–42; G. Baziur, „Zieloni Harcerze” z Krakowa (1950–1952), „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2005, t. 1, s. 23–35; idem, *Powstanie i działalność Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego „Sępy” w Myslenicach w latach 1948–1949*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2007, t. 3, s. 31–75; idem, *Konspiracyjny Związek Harcerstwa Polskiego – Polska Straż Przednia jako przykład kontynuacji walki Szarych Szeregów w latach 1945–1949*, „Dzieje Najnowsze” 2007, nr 1, s. 61–92; idem, *Działalność i likwidacja Związku Harcerstwa Polskiego „Buki” w Myslenicach w latach 1948–1949*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2007, t. 3, s. 76–92; idem, M. Kapusta, *Harcerski Ruch Antykomunistyczny Kraków, 1949–1950* [w:] *Stawialiśmy opór... Antykomunistyczne organizacje młodzieżowe w Małopolsce w latach 1944–1956*, Kraków 2008, s. 111–126; M. Kapusta, *Inwigilacja krakowskiego środowiska harcerskiego przez aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1956* [w:] *Studia z dziejów harcerstwa 1944–1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009, s. 13–37; B. Kuświk, *Historia jednej organizacji. Organizacja Bi-Pi, Buk 1950* [w:] *Studia z dziejów harcerstwa...*, s. 207–210; M. Wierzbicki, *Młodzieżowe organizacje i środowiska konspiracyjne w Polsce 1944–1956 – rozważania wstępne* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle konspiracji antykomunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1956*, red. S. Poleszak, Warszawa–Lublin 2008, s. 258–274; J. Wołoszyn, *Młodzieżowe organizacje i środowiska konspiracyjne w Polsce w latach 1944–1956 (koreferat)* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle konspiracji antykomunistycznych w Europie...*, s. 275–286; M. Konieczna, *Młodzieżowe konspiracyjne organizacje w Myslenicach: „Sępy” „Buki” i „Zjawa”* [w:] *Stawialiśmy opór...*, s. 101–110; G. Kołwa, *Niżański Oddział Orląt kryptonim „Reduta” w latach 1947–1949* [w:] *Powiat Tarnobrzelski w latach 1944–1956*, red. Z. Nawrocki, T. Zych, Tarnobrzeg 2005, s. 199–215; A. Gryman, *Tajne Harcerstwo Krajowe – Szeregi Wolności* [w:] *Po ziemi naszej rozesłem harcerzy... Z dziejów harcerstwa polskiego na Górnym Śląsku*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2007, s. 101–122; M. Superson, *Młodzieżowa organizacja konspiracyjna „Orleń” (1947–1949)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny na Podkarpaciu w okresie PRL*, red. J. Kurtyka, Przemyśl 2007, s. 27–80; M. Grosicka, *Organizacja Młodzieżowy Ruch Oporu w Tarnobrzegu w latach 1948–1949* [w:] *Konspiracja i opór społeczny na Podkarpaciu...*, s. 81–124; A. Paczoska-Hauke, *Konspiracja młodzieżowa w Toruniu w latach 1945–1956* [w:] *Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, red. T. Chinciński, Z. Karpus, Bydgoszcz–Toruń 2007, s. 117–150; K. Krajewski, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe na terenie województwa mazowieckiego w latach 1945–1956* [w:] *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 157–202; J. Wołoszyn, *Tajny Związek Harcerstwa Polskiego. Pierwsza Trawnicka Drużyna Harcerska*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 5–6, s. 43–48; B. Wójcik, *„Stajemy do walki o sprawiedliwość”. Niepodległościowe zmagania młodzieży na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010 nr 5–6, s. 79–92; E. Rzeczkowska, *„My chcemy wolnej Polski”. Tajne organizacje harcerskie na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956*, „Glaukopis” 2007, nr 7/8, s. 174–207; eadem, *Lubelskie „Trójki” – udział dziewcząt w harcerskiej drugiej konspiracji lat 1944–1956*, „Teki Komisji Historycznej PAN Oddział w Lublinie” 2008, t. 5, s. 107–133; eadem, *„Mam szczerą wolę pełnić służbę Bogu i Polsce” – działalność tajnych organizacji harcerskich w latach 1944–1956*, „Teki Komisji Historycznej PAN Oddział w Lublinie” 2010, t. 7, s. 213–243; J. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Warszawa 2007; *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 w świetle dokumentów*, oprac. B. Wójcik, Rzeszów 2009.

podległościowego opracowanym przez historyków Instytutu Pamięci Narodowej i kartografów z Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie⁵.

Klasyfikacja organizacji

W latach 1944–1956, obok legalnie istniejącego ZHP, powstawały w całej Polsce tajne organizacje młodzieżowe, które strukturalnie i organizacyjnie nawiązywały do przedwojennego ruchu harcerskiego oraz tradycji szaroszeregowych. Szczególnym impulsem do ich zakładania stała się likwidacja na przełomie 1949 i 1950 r. ZHP, który funkcjonował dotychczas w przedwojennym kształcie organizacyjnym i ideowym. Ten etap w dziejach harcerstwa nazywa się często drugą konspiracją harcerską, w odróżnieniu od pierwszej, którą tworzyły Szare Szeregi i Hufce Polskie. Konspiracyjne organizacje skautowskie wpisywały się w szeroki nurt polskiego podziemia niepodległościowego, zrzeszającego osoby dojrzałe, dysponujące doświadczeniem zdobytym podczas II wojny światowej, a także młodzież, która z racji wieku w działaniach wojennych nie uczestniczyła. Najmłodszy konspiratorzy w obronie własnej tożsamości podejmowali różne formy sprzeciwu, począwszy od aktywności samokształceniowej, samowychowawczej, poprzez działalność propagandową, walkę o zachowanie kultury i odrębności narodowej, skończywszy na sabotażu i dywersji. Dodatkowym elementem aktywności niepodległościowej, charakterystycznej dla organizacji harcerskich, stało się kontynuowanie wychowania młodzieży w duchu tradycyjnych, przedwojennych ideałów skautowskich. Powojenna konspiracja harcerska była częścią tzw. drugiej konspiracji młodzieżowej liczącej 972 organizacje, które zgromadziły w całej Polsce od 10 do 11 tys. młodych ludzi⁶. Oprócz formacji o profilu harcerskim funkcjonowały formacje odwołujące się do konspiracji wojennej i powojennej (AK, NSZ czy WiN), grupy stawiające sobie za cel obronę Kościoła i wiary katolickiej oraz inne o charakterze samokształceniowym i propagandowym. Powstawały także organizacje inspirowane ideologią piłsudczykowską, endecką, socjalistyczną oraz grupy rewizjonistyczne, tworzone przez młodzież autochtoniczną, które głosiły hasło obalenia rządów komunistycznych i przywrócenia władzy niemieckiej⁷.

Organizacja młodzieżowa była formalną grupą posiadającą, co do zasady, określoną strukturę wewnętrzną, kierowaną przez jedno- lub kilkusobowe dowództwo. Ważną cechą charakteryzującą organizacje młodzieżowe, choć niewystępującą we wszystkich formacjach, było zachowanie tajemnicy organizacyjnej, czego gwarantem stawało się złożenie przyrzeczenia oraz posługiwanie się pseudonimami. Istotnym kryterium odróżniającym organizację młodzieżową od innych formacji konspiracyjnych był także wiek działaczy – górną granicą wieku

⁵ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007.

⁶ E. Rzeczowska, *Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956*, mps pracy doktorskiej; *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956...*, s. LXVI–LXVII.

⁷ *Ibidem*, s. XXXIII; M. Wierzbicki, *Młodzieżowe organizacje i środowiska konspiracyjne w Polsce 1944–1956 – rozważania wstępne* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle konspiracji antykomunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1956*, red. S. Poleszak, Warszawa–Lublin 2008, s. 265–266.

było 24 lata. Tajne grupy zrzeszały uczniów, studentów, a także młodzież, która ze względów życiowych nie mogła podjąć nauki. Umownie nazwano ją młodzieżą pracującą⁸. Niezwykle istotnymi cechami charakteryzującymi tajne organizacje młodzieżowe były: spontaniczność, żywiołowość i samorzutność powstawania. Tworzyli je młodzi ludzie, bez wiedzy i przyzwolenia osób dorosłych⁹. Specyficznym elementem tajnych organizacji młodzieżowych, w tym harcerskich, był brak bezpośredniego strukturalnego powiązania z podziemiem politycznym i zbrojnym związanym z AK, WiN i NSZ, choć mechanizm poszukiwania „dorosłego” podziemia przez konspiracyjną młodzież jest zauważalny. Należy tu przywołać choćby bliskie kontakty organizacji „Orlęta” z oddziałem Adama Kusza „Adama”.

Próbując zdefiniować pojęcie „konspiracyjna organizacja harcerska” należy wskazać cechy, które odróżniały ją od innych tajnych formacji młodzieżowych. Do tajnych organizacji o profilu skautowym należały w większości osoby związane z harcerstwem, tj. szeregowi jego działacze oraz kadra instruktorska. Istotnym kryterium wyróżniającym grupy harcerskie spośród innych formacji młodzieżowych było posiadanie przez nie skautowskiej struktury, tj. zastępu, drużyny czy hufca. Działacze konspiracyjnych związków odwoływali się do tradycji przedwojennego harcerstwa, Szarych Szeregów czy Hufców Polskich. Przejawem tego było przyjmowanie harcerskich nazw, a także składanie przyrzeczeń formą i treścią przypominających ślubowania harcerskie. Zakładając tajne organizacje harcerskie, młodzież pragnęła podkreślić ich skautowy charakter, co czyniła poprzez umieszczenie w nazwie organizacji przymiotnika „harcerski” lub rzeczownika „skaut”, np. Związek Skautów Polski Walczącej, Podziemna Organizacja Młodzieży „Skaut”, Harcerska Grupa Pogromców Komunizmu. Tworząc nazwę organizacji, odwoływano się także do terminologii związanej ze strukturą ZHP, powstawały więc: Organizacja Prokopa, Samodzielny Zastęp Bobrów, Zastęp Jaszczurów czy Hufiec Wolnych Słowian. Istniały organizacje nieposiadające w nazwie bądź strukturze wyróżnika harcerskiego, mimo to kontynuowały tradycje ruchu skautowego. Osoby zakładające tajne związki tego typu należały wcześniej do ZHP, z którego odeszły lub zostały usunięte ze względu na wiek. Do tej grupy zalicza się organizacje: „Orlęta” z terenu woj. rzeszowskiego, Polską Powstańczą Armię z Bochni koło Krakowa, jak również organizacje z terenu Kujaw i Pomorza Gdańskiego: Armię Krajową „Syrena”, Jord oraz Czujkę Krajową.

Geneza harcerskiej konspiracji

Lipiec 1944 r. przyniósł części Polski leżącej na wschód od Wisły zmianę okupanta lub – według niektórych – wyzwolenie. Wkroczenie na ziemie polskie Armii Czerwonej, a następnie powstanie PKWN było w istocie zmianą okupanta, a nie rzeczywistym wyzwoleniem. W nowej sytuacji politycznej znalazła się także

⁸ Zob. J. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować...*, s. 12–13; *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie...*, s. 20–22.

⁹ Wyjątkiem wśród formacji konspiracyjnych niespełniającym powyższej zasady była organizacja „Kraj – Ośrodek Krajowy”, która została utworzona przez osoby dorosłe. W ramach jej powołano komórkę składającą się z działaczy organizacji harcerskich z terenu Lubelszczyzny. Wywodzili się oni z działających już na tym terenie tajnych formacji – „Konspiracyjnych Oddziałów Skautowych” i „Szarej Braci”, J. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować...*, s. 13.

polska młodzież, która, podobnie jak pozostała część polskiego społeczeństwa, stanęła przed koniecznością zajęcia stanowiska wobec poczynań nowej władzy. Różnice między rzeczywistością Polski przedwojennej i powojennej były tak znaczne, że wielu zawahało się przed podjęciem ostatecznej decyzji o opowiedzeniu się po stronie aparatu głoszącego potrzebę zmian. Młodzi też nie zareagowali jednakowo, przyjęli jedną z trzech postaw, począwszy od całkowitego podporządkowania dyrektywom komunistów i włączenia się w nurt budowy nowego ustroju, poprzez próbę dostosowania się do nowych warunków i znalezienia w nich enklaw niezależności, skończywszy na jawnym prezentowaniu sprzeciwu wobec władzy i podejmowaniu działalności konspiracyjnej. Wśród dorastającej po II wojnie światowej młodzieży była też szczególna grupa, która mimo młodego wieku uczestniczyła w działaniach wojennych, nawet w ramach struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Konspiracyjna działalność młodzieży opierała się na służbie w organizacjach harcerskich, Szarych Szeregach czy Hufcach Polskich, a także na pracy w innych strukturach podziemia. Po wojnie dojrzewiała także młodzież, która w przeciwieństwie do nieco starszych kolegów, jedynie emocjonalnie była związana z Polskim Państwem Podziemnym. Obydwa charakteryzowane środowiska łączyła wspólna cecha – ogromna wrażliwość na losy własnego kraju, a także obawa przed konsekwencjami zmian politycznych następujących w Polsce po 1944 r. Ponadto część przedstawicieli powojennego pokolenia młodych cechował, właściwy tej grupie społecznej, silny radykalizm i bezkompromisowość, które potęgowane były doświadczeniami okresu okupacji¹⁰.

Na genezę tzw. drugiej konspiracji harcerskiej, oprócz likwidacji samego ZHP, złożyło się jeszcze wiele innych czynników obiektywnych, wynikających z ogólnej sytuacji w kraju i subiektywnych, determinowanych indywidualnymi wyborami. Przemiany w powojennej szkole, indoktrynacja dzieci i młodzieży, próba zniszczenia tradycyjnych więzów społecznych, rodzinnych, a także podjęcie przez władze otwartej konfrontacji z Kościołem i działającymi pod jego auspicjami organizacjami młodzieżowymi budziły sprzeciw. Ponadto odruch buntu rodziła sama powojenna rzeczywistość, przesiąknięta terrorem i represjami w stosunku do działaczy legalnej opozycji oraz zbrojnego podziemia.

W latach 1947–1949, kiedy komuniści doprowadzili do unicestwienia ogólnopolskiego podziemia, a także niezależnego ruchu ludowego, młodzi konspiratorzy podejmowali trud walki podziemnej, chcąc niejako zająć miejsce swoich poprzedników. Ograniczenie autonomii ZHP, a następnie jego likwidacja zmobilizowały też środowiska harcerskie. Istniejące do końca lat czterdziestych enklawy wolności, czyli organizacje kościelne, harcerstwo czy niezależny ruch ludowy zostały zlikwidowane. Młodzi stracili ostatnie obszary wolności i swobody.

Pierwsze grupy harcerskie powstały tuż po wojnie. Z chwilą zakończenia działań zbrojnych nie wszyscy działacze konspiracyjnego ZHP zdecydowali się na ujawnienie. Wielu pozostało nadal w podziemiu. To oni spontanicznie tworzyli pierwsze organizacje harcerskie. Grupy powstające w latach 1944–1947 organizowali w zdecydowanej większości byli działacze Szarych Szeregów, ale tajną działalność podjęli też harcerze Hufców Polskich. W kwietniu 1945 r. harcerze

¹⁰ Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego oporu społecznego*, Toruń 2000, s. 150.

z Warszawskiej Chorągwi Hufców Polskich przeprowadzili udaną akcją na skład amunicji strzeżony przez żołnierzy Armii Czerwonej. Wzięło w niej udział kilkunastu chłopców uzbrojonych w granaty. Dowódcą akcji był Jerzy Świdorski¹¹. Wielu spośród konspiratorów płynnie przeszło z konspiracji antyniemieckiej do podziemia antysowieckiego. Część harcerzy nie ujawniła swej działalności po wojnie, zdecydowała się na trwanie, byli też tacy, którzy początkowo obserwowali rozgrywane się na ziemiach polskich wydarzenia, a następnie, z powodu represji stosowanych przez nową władzę, zdecydowali się wrócić do konspiracji. „Decyzja o powrocie do konspiracji była dla wielu z nas [...] jedynym wyborem, który jawił się w tej sytuacji jako konsekwentny i godny. Nasza decyzja powrotu do konspiracji podyktowana była nie rachubami politycznymi, nie chłodną kalkulacją, ale prostym odruchem moralnym [...], także prostym odruchem wierności naszym dotychczasowym ideałom, naszym symbolom i znakom organizacyjnym [...]”¹². Działacze tych organizacji posiadali już pewne doświadczenie konspiracyjne, wielu uczestniczyło w akcjach zbrojnych.

W latach 1944–1947 powołano 26 organizacji o rodowodzie harcerskim, m.in. Związek Słowiański (Hufiec Wolnych Słowian), działający w latach 1945–1948 na terenie Kalisza, Dąbrowy Górniczej i Gdyni, Konspiracyjny Związek Harcerstwa Polskiego (Polska Straż Przednia), powstały wiosną 1945 r. w Dąbrowie Tarnowskiej, Konspiracyjne Harcerstwo Polskie, założone w lipcu 1946 r. w Katowicach przez Ryszarda Hedwiga, organizację Jeszcze Polska Nie Zginęła, która istniała w Gdyni od stycznia do marca 1946 r. Ogłoszenie amnestii przyczyniło się jednak do znacznego spadku liczby konspiracyjnych grup, w 1947 r. zanotowano powstanie tylko sześciu organizacji. Zdecydowaną większość tajnych grup zorganizowano w latach 1948–1952. Gwałtowny wzrost liczby powstających organizacji harcerskich nastąpił w roku 1948, w którym zanotowano aż 21 nowych tajnych związków. W kolejnych latach liczba ta pozostawała na podobnym poziomie. Łącznie w ciągu 4 lat po amnestii powstało 88 grup. Stanowiło to blisko 72 proc. wszystkich organizacji harcerskich w całym powojennym dziesięcioleciu.

Wraz z przejęciem przez komunistów kontroli nad ruchem młodzieżowym, z harcerstwa odeszła liczna kadra instruktorska oraz wielu szeregowych członków. Oprócz tej grupy młodych byli też tacy, którzy uczestniczyli w wojnie, działali w podziemiu, ale po zakończeniu wojny chcieli wrócić do normalnego życia. Pragnęli kontynuować naukę w szkołach, skończyć studia czy podjąć pracę. W wielu wypadkach jednak zastana rzeczywistość była dla nich nie do zaakceptowania. Działania nowej władzy rodziły bunt. To właśnie ci ludzie podjęli trud tworzenia organizacji młodzieżowych na przełomie 1947 i 1948 r. W ciągu kolejnych lat dołączyła do nich młodzież nieco młodsza, która nie pamiętała już wojny. Mimo to dzięki wychowaniu rodzinnemu, przynależności do harcerstwa, które działało według przedwojennych wzorców czy też uczestniczeniu w działalności organizacji kościelnych młodzież była dobrze zorientowana w tradycjach walk

¹¹ J. Świdorski, *Harcerze 1944–1956. Najmłodzi w Powstaniu Warszawskim, drugiej konspiracji i więzieniach bezpieki*, Warszawa 2005, s. 176.

¹² J. Zablocki, *Grupa „Krzysztof” 1945–1947 [w:] Sowieckiemu zniewoleniu – NIE. Harcerska droga konspiracja (1944–1956)*, red. S. Broniewski, Warszawa 2005, s. 115.

harcerstwa o niepodległość Polski. Wiedzę o tym czerpała od swych starszych kolegów, w większości instruktorów harcerskich, nauczycieli czy krewnych. Młodzież ta pomimo poddania jej zupełnie odmiennemu procesowi edukacji i przymusowej ideologizacji, zachowała swoją tożsamość. Wspólnie ze starszymi kolegami współtworzyła kolejny etap harcerskiej konspiracji lat 1948–1952.

W latach 1953–1956 właściwie zanikła konspiracja dorosłych, likwidowane były ostatnie grupy partyzanckie, mniejszą siłą oddziaływania miało podziemie młodzieżowe, także harcerskie. W tym okresie powstało w całej Polsce jedynie sześć tajnych grup o profilu harcerskim. Zdecydowany spadek liczby zakładanych tajnych grup harcerskich notuje się od roku 1952, w roku następnym było ich tylko cztery. Kolejne lata to schyłkowy okres konspiracji harcerskiej. W latach 1954 i 1956 nie odnotowano powstania żadnej organizacji tego typu.

Aktywność grup konspiracyjnych

Działalność tajnych organizacji harcerskich miała charakter niepodległościowy. Celem młodych konspiratorów, dalekosiężnym i raczej niemożliwym do spełnienia, było uniezależnienie Polski od wpływów sowieckich. Środkiem do realizacji tego celu była działalność propagandowa, w której ramach pisano i kolportowano ulotki, malowano napisy na murach. Młodzi konspiratorzy gromadzili też broń, środki opatrunkowe i sprzęt wojskowy. Harcerze próbowali wzniecać ducha oporu społecznego, wzbudzać nadzieję w społeczeństwie, że okres niewoli i sowieckiej okupacji wkrótce się skończy. Prowadzili też typowo skautowską działalność. Organizowali harcerskie obozy, biwaki, zdobywali stopnie i sprawności harcerskie. To tradycyjne wychowanie propagujące wzorce patriotyczne, walkę o wolność i niepodległość państwa polskiego stało w opozycji do modelu wychowawczego proponowanego przez władze komunistyczne. Działalność harcerska, określana przez władze jako „czyny przestępcze”, była nakierowana na walkę z systemem stalinowskim.

Podczas zbiórek harcerskich wygłaszano gawędy na temat historii harcerstwa, udziału harcerzy w walkach o niepodległość Polski w okresie obu wojen światowych. Podczas rewizji dokonanej w maju 1950 r. w mieszkaniu Włodzimierza Zygiera, dowódcy łódzkiej organizacji Młoda Polska, przekształconej następnie w harcerską grupę Polska Walczy, odnaleziono archiwum organizacyjne. Wśród kilkunastu dokumentów znajdowała się spisana gawęda harcerska, w której szczegółowo omawiano strukturę oraz działalność Szarych Szeregów z okresu okupacji niemieckiej, a także omawiano działalność katolickiego odłamu ZHP, czyli Harcerstwa Narodowego¹³. „Harcerstwo w czasie wojny – czytamy w gawędzie – jako Szare Szeregi było jedną z organizacji grupującą najwięcej elementu patriotycznego i ideowego o wysokim poziomie moralnym. Od samego początku, od 1939 roku prowadziliśmy w swoich szeregach, co warto podkreślić, specjalne prace zarówno wychowawcze, jaki i bojowe. Element wojskowy wychowany przez nas przeszedł do legendy, młodzi chłopcy z Zawiszy, żołnierze Bojowych Szkół, żołnierze Wielkiej Dywersji z G.S. Byliśmy najczynniejszą grupą

¹³ AIPN Łd, pf 12/717, t. 2, Archiwum organizacji „Młoda Polska”. Akta śledcze przeciwko Włodzimierzowi Zygierowi, k. 109.

Armii Krajowej – i nigdy nie staliśmy z »bronią u nogi« – walczyliśmy przez cały czas. Świadczyć o tym mogą straty wyniszczonych prawie zupełnie batalionów harcerskich »Zośka«, »Parasol«, »Wigry« i innych [...]»¹⁴.

Szczególnie pielęgnowano pamięć Orląt Lwowskich oraz tradycję konspiracyjnego harcerstwa z okresu II wojny światowej. Czczono rocznice wydarzeń historycznych, w których uczestniczyli harcerze. Konspiratorzy z mieleckiej Drużyny Harcerskiej im. Jeremiego Wiśniowieckiego postanowili uczcić rocznicę walk w obronie Lwowa w 1918 r. W tym celu wydali specjalną ulotkę, w której przypominano Polakom o 27. rocznicy rozpoczęcia obrony Lwowa przed wojskami ukraińskimi, przypadającej na 1 listopada 1945 r. Przywołano symboliczny obraz kilkunastoletnich dzieci uczestniczących w obronie miasta. „W pewnym miejscu w rozwalonej bramie kłęczy na ziemi kilkunastoletni młodziutki chłopiec i ustawicznie strzela. Strzelał niezmiernie celnie [...]. Trzy szybkie strzały i trzy trupy wyciągnęły się w poprzek ulicy, ale i strzelający zachwiał się, wypuścił z dłoni karabin i runął na wznak. Natychmiast koło niego wyłoniła się druga taka sama drobna postać...»¹⁵. Ulotki zostały rozrzucone w całym mieście, kilka przyklepiono w pobliżu kościołów. Dodatkowo harcerze z konspiracyjnej drużyny zamówili w miejscowym kościele mszę św. w intencji patriotycznej oraz postanowili, że jeden z grobów nieznanego żołnierza polskich, znajdujący się na mieleckim cmentarzu, symbolicznie uznany zostanie za grób Orląt¹⁶.

Gdańska organizacja harcerska Szczerb, przeprowadzając jesienią 1951 r. akcję malowania na budynkach kotwic symbolizujących państwo podziemne, uczciła pamięć harcerzy poległych w walce z Niemcami. Członkowie organizacji uporządkowali i udekorowali znajdujący się w Gdańsku-Wrzeszczu pomnik harcerzy zamordowanych podczas II wojny światowej. Na pomniku umieszczono wieniec z kwiatów. Na wstędze widniał napis: „Wasze ideały – naszymi ideałami”. Obok płyty umieszczono także sztandar harcerski, na którym na czerwonym tle znajdowała się naszyta biała lilijka¹⁷.

Wprowadzenie do ZHP nowych założeń ideologicznych i wymiana kadry harcerskiej spowodowały odejście ze związku licznej grupy członków funkcyjnych. Powstała w ten sposób próżnia, którą młodzież wypełniła nielegalną działalnością harcerską w ramach niezarejestrowanych oficjalnie drużyn, nazywanych przez władze bezpieczeństwa „dzikimi drużynami i zastępami”. Starano się w warunkach konspiracji kontynuować działalność harcerską opartą na przedwojennych założeniach, nawiązując także do idei skautingu angielskiego. Istotnym elementem działania organizacji było ukrywanie i zabezpieczanie przed konfiskatą oraz zniszczeniem różnych przedmiotów związanych z ZHP. Szczególnie ważne było zabezpieczenie sztandarów harcerskich, które działacze ZMP i funkcjonariusze UB, w związku ze zmianami w harcerstwie, zabierali z harcówek. Podczas jednej z takich akcji, przeprowadzonej w czerwcu 1950 r., działacze Harcerskiego Ruchu Antykomunistycznego – Bogdan Zdybalski i Zbigniew Leńczowski zabrali

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ J. Umiński, *Stawialiśmy opór...*, s. 52–53.

¹⁶ *Ibidem*, s. 54.

¹⁷ AIPN Gd, 013/45, Akta śledcze dotyczące członków organizacji „Szczerb”. Protokół przesłuchania Tadeusza Polaka, Gdańsk, 3 XII 1953 r., k. 35–40.

z pomieszczeń Komendy Miejskiej ZHP w Krakowie m.in. dwa sztandary harcerskie, trzy pieczęcie i 31 ksiązek o tematyce skautowej i harcerskiej¹⁸.

Konspiratorzy z Zielonych Brygad postanowili uchronić przed zniszczeniem sztandar 5. Krakowskiej Drużyny Harcerzy. Pod koniec 1949 r. Józef Kural zabrał wiszący na wystawie w harcówce sztandar i drzewiec, który następnie oddał na przechowanie Andrzejowi Madejowi. Przedmioty te funkcjonariusze UB odnaleźli podczas rewizji u ww. działaczy konspiracyjnej drużyny¹⁹. W nocy z 13 na 14 grudnia 1950 r. harcerze z Podziemnej Organizacji Harcerstwa Polskiego „Contra” z Chorzowa włamali się do Zarządu miejskiego ZMP, zniszczyli przejętą dokumentację ZHP oraz skradli maszynę do pisania, powielacz, dwa sztandary i krzyż harcerski. Drzewce sztandarów zostały ukryte w piwnicy domu, w którym mieszkał Franciszek Furmaniak, przywódca „Contry”. Sztandar Drużyny im Bolesława Chrobrego przechowywany był u koleżanki Furmaniaka, Zofii Gruszczyńskiej²⁰.

W pierwszej połowie marca 1951 r. działacze Podziemnej Organizacji ZHP „Orlęta” zorganizowali w okolicach Józefowa k. Otwocka bieg harcerski na stopień młodzika i wywiadowcy. Uczestnicy biegu wyjeżdżali w odstępach czasowych z Dworca Wschodniego w Warszawie w kilkusobowych grupach, zaś pozostałą trasę biegu pokonywali zgodnie ze znakami wywiadowczymi, odnajdując wcześniej przygotowane przeszkody. Instruktorzy egzaminowali z wiedzy i wyszkolenia harcerskiego: terenoznawstwa, pionierki, umiejętności udzielania pomocy w nagłych wypadkach, sygnalizacji – alfabetu Morse’a. Z okazji świąt wielkanocnych w marcu 1951 r. niedaleko Strugi k. Warszawy zorganizowano uroczyste przyrzeczenie harcerskie. W akademii brało udział 25 harcerzy i harcerek. Organizacja „Orlęta” początkowo funkcjonowała jako zastęp, w którego ramach odbywało się szkolenie kadry dla przyszłej drużyny. Działalność harcerską postanowiono prowadzić, opierając się na etyce chrześcijańskiej i wartościach patriotycznych. Na patrona zastępu wybrano św. Jerzego, hasłem pozostało „Bóg – Honor – Ojczyzna” oraz wprowadzono zawołanie zastępu „Wszystko, co nasze, Polsce oddamy”²¹.

Działacze olsztyńskiej „Iskry” w lipcu 1949 r. zorganizowali harcerski obóz włóczęgów. Inicjatywa ta zrodziła się wówczas, gdy większość działaczy „Iskry” została usunięta z legalnego ZHP i nie mogła wziąć udziału w letniej akcji przygotowywanej przez olsztyńską chorągiew ZHP. Zaplanowano więc obóz wędrowny w województwie lubelskim, ułożono regulamin oraz podzielono funkcje wśród jego uczestników zgodnie z zasadami harcerskimi. Komendantem obozu został

¹⁸ AIPN Kr, 074/73, Charakterystyka nr 74 reakcyjnej organizacji młodzieżowej Harcerski Ruch Antykomunistyczny pod dowództwem Kazimierza Kościelnego, Kraków, b.d., k. 2; G. Baziur, M. Kapusta, *Harcerski Ruch Antykomunistyczny...*, s. 115.

¹⁹ AIPN Kr, 07/321, t. 2, Akta śledcze dotyczące Zygmunta Kuralaka i innych. Raport do dyrektora Departamentu Śledczego MBP w Warszawie o przejęciu sprawy do prowadzenia pod kryptonimem „Harcerz”, Kraków, 5 VIII 1945 r., k. 45–51.

²⁰ AIPN Ka, 03/816, t. 2, Akta śledcze dotyczące członków organizacji Podziemnej Organizacji Harcerstwa Polskiego. Plan śledztwa w sprawie przeciwko Franciszkowi Furmaniakowi, Stanisławowi Furmaniakowi, Stanisławowi Strzałkowskiemu, Mieczysławowi Strancowi, Maksymilianowi Gałuszcze z art. 14 § 1 i § 2 dekrety z 13 VI 1946 r., Chorzów, 8 III 1951 r., k. 14–18.

²¹ *Ibidem*.

Wiesław Kazberuk, jego zastępcą Ryszard Wrzos, zaś na czele grupy dziewcząt stanęła Jadwiga Szulcówna. Powołano także funkcję oboźnego, którą powierzono Kazimierzowi Klimaszewskiemu oraz kwatermistrza, sprawowaną przez Romuła Jankowicza²².

Trasa zaplanowanego na miesiąc obozu, który rozpoczął się 1 lipca 1950 r., wiodła od Dębłina poprzez Michów, Lubartów, Lublin do Puław. Jednakże głównym zamierzeniem jego organizatorów było przeprowadzenie harcerskiej akcji szkoleniowej, w której ramach planowano przeszkolić przyszłą kadrę instruktorską dla organizacji podziemnej. Szkolenia odbywały się w zakresie terenoznawstwa, orientacji w lesie i przygotowywania szkiców topograficznych. Dziewczęta uczyły się samarytanki, sygnalizacji, a także pionierki, łączności oraz metodyki kursu zastępowych i drużynowych. W programie oprócz szkoleń i obowiązków obozowych znalazło się również zwiedzanie okolicznych miast i zabytków, m.in. domu Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej, Pałacu Zamojskich w Kozłowie, Lubartowa, Kazimierza i Puław. W Lublinie harcerze zwiedzili obóz koncentracyjny na Majdanku²³.

Katalog możliwych form aktywności tajnej grupy harcerskiej był ograniczony. Większość akcji wynikała z doświadczeń Szarych Szeregów z okresu II wojny światowej. Do najważniejszych akcji konspiracyjnych zaliczano działalność propagandową, przypominającą szaroszeregowy mały sabotaż, polegającą na malowaniu hasła na murach, a także na redagowaniu i kolportowaniu pism ulotnych, plakatów i czasopism skierowanych do całego społeczeństwa. Tematyka ulotek, plakatów, hasła była różnorodna. Szczególnie dużo ulotek rozpowszechniono w okresie referendum w czerwcu 1946 r. oraz pół roku później w okresie wyborów do sejmu ustawodawczego w styczniu 1947 r. Działacz założonej w 1948 r. Spiskowo-Bojowej Organizacji Harcerskiej z Łodzi, Kamil Ettinger, już w okresie referendum ludowego zrywał plakaty propagandowe rozmieszczane przez komunistów i kolportował przygotowane samodzielnie ulotki o treści: „Polaku, głosuj w referendum NIE, a dwa razy TAK”²⁴. Do głosowania w referendum „3×NIE” namawiali także działacze utworzonej kilka lat później organizacji Błękitni Harcerze z Szamotuł²⁵. Konspiratorzy z mieleckiej Drużyny Harcerskiej im. Jeremiego Wiśniowieckiego nawoływali do głosowania „nie” na dwa pierwsze pytania, dotyczące likwidacji senatu i nacjonalizacji przemysłu, a „tak” na trzecie, odnoszące się do granicy na Odrze i Nysie. W obszernym tekście wyjaśniali powody takiego stanowiska. Uważali, że nie wolno likwidować senatu, gdyż jest on istotnym elementem władzy ustawodawczej w każdym demokratycznym państwie, przywoływali tu przykłady państw anglosaskich, w których doniosłą rolę odgrywały izby wyższe parlamentu. Ostrzegali, że gdy władza ustawodawcza przejdzie w ręce jednej tylko izby, prawo przez nią stanowione nie będzie podlegać żadnej kontroli. Członkowie konspiracyjnej drużyny sprzeciwiali się tak-

²² AIPN Bi, 97/1556, Akt śledcze dotyczące Wiesława Kazberuka. Protokół przesłuchania Kazimierza Klimaszewskiego, Olsztyn, 16 II 1950 r., k. 330–331.

²³ AIPN Bi, 97/1555, Oświadczenie Wiesława Kazberuka, Olsztyn, 14 IV 1950 r., k. 173.

²⁴ AIPN Łd, pf 12/2336, t. 1, Akta śledcze przeciwko członkom Spiskowo-Bojowej Organizacji Harcerskiej. Protokół przesłuchania Kamila Ettingera, 26 XI 1948 r., k. 109–110.

²⁵ AIPN Po, 003/344, Teczka zagadnieniowa kryptonim „Błękitni Rycerze”. Ulotka, k.164.

że upaństwowieniu przemysłu i wprowadzeniu reformy rolnej w takiej formie, w jakiej proponowali komuniści. Na pytanie dotyczące granicy zachodniej zachęcali do twierdzącej odpowiedzi, wyrażali jednak „zdziwienie”, że Polaków nie pyta się o granicę wschodnią²⁶. Treść ulotki zakończono słowami:

„Zapamiętajmy

Każdy Polak kochający Polskę:

- 1) Nie chce zniesienia Senatu
- 2) Nie chce niesprawiedliwych reform
- 3) Chce natomiast granic zachodnich opartych o Odrę i Nysę Łużycką.

Przeczytaj i podaj innym, by każdy Polak był uświadomiony, co ma czynić!

Kto tego obowiązku nie wypełnia, pomaga zdrajcom i komunie, a szkodzi Polsce”²⁷.

Pod koniec 1946 r. harcerze z mieleckiej drużyny przygotowali akcję ulotkową związaną ze zbliżającymi się w styczniu wyborami do sejmu. Zachęcali do głosowania na listę nr 2, na której byli działacze PSL, choć wyrażali przekonanie, że tak jak referendum i styczniowe wybory zostaną sfałszowane²⁸. Harcerze Armii Krajowej z Warszawy w styczniu 1947 r. zrywali plakaty bloku demokratycznego i nalepiali cyfrę „4”, oznaczającą warszawską listę wyborczą PSL. Do oddawania głosu na listę bloku zniechęcali w wypisanym na murach wierszyku: „Kto głosuje na 3 – tego zjedzą wszy”²⁹. Wiosną 1947 r. również na łódzkich budynkach pojawiły się hasła pisane przez harcerzy: „Precz z komuną”³⁰.

Propagandowe akcje harcerzy miały także za zadanie przypomnienie Polakom o rocznicach świąt narodowych czy wydarzeniach z najnowszej historii Polski. Szczególnie często kolportowano ulotki na temat zbrodni katyńskiej. W maju 1952 r. Edward Strzelecki i Gustaw Białobrzescki z organizacji Związek Skautów Polski Walczącej z Pasłęka wykonali transparent o treści: „Żądamy ukarania zbrodniarzy Katynia siepaczy stalinowskich”. Hasło wypisano czerwonymi literami na białym kartonowym papierze o długości 7,5 m. W nocy z 7 na 8 maja transparent został wywieszony na korytarzu pierwszego piętra pasłęckiego liceum³¹.

O zbrodni katyńskiej przypominali także działacze z Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Iskra” z Olsztyna, którzy przygotowali hasła o tej tematyce m.in.: „Musimy pomóc naszym braci, którzy zginęli w Katyniu, oraz „Kto to jest Stalin? Stalin to największy wróg Polski, który wymordował w Katyniu 20 tys.

²⁶ J. Umiński, *Stawialiśmy opór...*, s. 69–70.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Umiński wspominał, że nie mogli od raz wydrukować na ulotkach numeru listy PSL, gdyż komuniści, aby utrudnić wyborcom rozeznanie, nadawali tej liście różne numery w różnych okręgach. „Zostawiliśmy, więc wolne miejsce i potem trzeba było umieścić numer za pomocą zrobionej z gumki pieczątki [...]”; *ibidem*, s. 74.

²⁹ AIPN, 0190/3, Karta na czyn przestępczy. Charakterystyka nr 3 nielegalnej organizacji młodzieżowej Harcerze Armii Krajowej, opracowana przez por. Ludmiłę Kot, Warszawa, 26 V 1973 r., k. 3, 46.

³⁰ J. Chańko, Z. Onufrzak, *Z dziejów konspiracji młodzieżowych w Łodzi 1948–1953*, Łódź 2005, s. 230.

³¹ AIPN Bi, 0090/679, jacket 1, klatka B13, Akta śledcze dotyczące członków Związku Skautów Polski Walczącej. Meldunek sytuacyjny do Szefa WUBP w Olsztynie, Pasłęk, 8 V 1952 r., b.p.; W. Brenda, *Konspiracja młodzieżowa w Pasłęku...*, s. 60.

oficerów polskich³². Z okazji przypadającej rocznicy zamordowania polskich żołnierzy w Katyniu jeden z członków rudnickich „Orląt” w kwietniu 1948 r. przygotował wiersz pt. „Katyń”³³.

Działacze tajnych organizacji harcerskich negatywnie odnosili się do organizacji kierowanych przez władze. Z niechęcią, a często nawet z wrogością traktowano działaczy ZWM, ZMP, TPPR czy po 1949 r. członków ZHP. Ulotki oraz plakaty były jedną z form wyrażania dezaprobaty dla tych organizacji. Ostrzegano w nich młodzież przed wstępowaniem do reżimowych organizacji. Działacze powstałej w Rudniku formacji „Orląta” drukowali odezwy do młodzieży, w których ostrzegali przed wstępowaniem do ZWM³⁴. Harcerze z Podziemnej Organizacji Harcerstwa Polskiego kierowanej przez Franciszka Furmaniaka kolportowali ulotki o treści: „Młodzieży, nie wstępuj do ZMP, stawiaj opór komunizmowi, zwalczaj fałsz historyczny, uchylaj się od poboru, pamiętaj, że komunizm to zagłada ludzkości”³⁵. Działalność TPPR ośmieszali działacze Harcerskiej Organizacji Podziemnej z Pieszyc koło Dzierżoniowa³⁶.

Przemiany w harcerstwie spowodowały również krytykę nowego ZHP oraz jego kierownictwa. W grudniu 1949 r. działacze grupy „Bi-Pi” z Buku opracowali ulotkę będącą ostrzeżeniem przed oficjalnym ZHP. Ulotki zostały rozrzucone w centrum Nowego Tomyśla.

„Uwaga! Koleżanki i Koledzy!

Oto nasze hasło: »Nie wstępujcie do nowego ‘harcerstwa’«. I z tego powodu prosimy Was z całego serca nie wstępujcie do nowego harcerstwa, ponieważ jest organizacją, która nie doprowadzi Was do żadnego celu. Natomiast odciąga Was od Kościoła katolickiego. Uczcie się i pracujcie, ale miejcie nadzieję, że kiedyś doczekacie się albo wasze pokolenie, kiedy to wróci dawniejsze harcerstwo. My mamy nadzieję, że tak, jak jest obecnie, tak długo nie będzie i my myślimy, że i Wy macie tę samą nadzieję co my. My niżej podpisani będziemy zawsze z wami... Bi-Pi”³⁷.

Niezwykle krytycznie odnoszono się do władz i dostojników państwowych oraz sowieckich żołnierzy. W satyryczny sposób przedstawiano marszałka Rokossovskiego, a obiektem szczególnej krytyki stali się czerwonoarmiści.

W kilku przypadkach treść ulotek zawierała protest przeciwko polityce ZSRR wobec Polski, którą określano mianem „drugiej okupacji”. Poruszano także tematykę społeczną. Sprzeciwiano się kolektywizacji wsi, opowiadano się przeciwko wstępowaniu chłopów do spółdzielni produkcyjnych oraz nawoływano do niewywiązywania się z obowiązkowych dostaw. Apelowano

³² K. Soliński, *Harcerska konspiracja...*, s. 76.

³³ E. Bachta, *Młodzieżowe konspiracyjne organizacje niepodległościowe...*, s. 218.

³⁴ Plakat propagandowy „Orląt” [w:] *ibidem*, s. 210.

³⁵ AIPN Ka, 03/816, t. 2, Akta śledcze dotyczące członków Podziemnej Organizacji Harcerstwa Polskiego. Plan śledztwa w sprawie przeciwko Franciszkowi Furmaniakowi, Stanisławowi Furmaniakowi, Stanisławowi Strzałkowskiemu, Mieczysławowi Strancowi, Maksymilianowi Gałuszce z art. 14 § 1 i § 2 dekretu z 13 VI 1946 r., Chorzów, 8 III 1951 r., k. 14–18.

³⁶ AIPN Wr, 039/387, Akta śledcze dotyczące Harcerskiej Organizacji Podziemnej pod dowództwem Józefa Taflńskiego. Ulotka, k. 150/1.

³⁷ AIPN Po, 04/1479, Akta śledcze przeciwko Bogdanowi Banaszkiewiczowi i innym. Pismo szefa PUBP w Nowym Tomyślu do szefa WUBP w Poznaniu, Nowy Tomyśl, 10 XII 1949 r., k. 124.

o powstrzymanie się od współzawodnictwa pracy. Przeciwno usuwaniu religii ze szkół opowiadali się działacze olsztyńskiej Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Iskry”, zaś działacz Szarych Szeregów Tadeusz Bytomski z Chorzowa napisał list do biskupa Bednorza z prośbą o przywrócenie religii do szkół³⁸.

Dużym utrudnieniem dla młodych konspiratorów był brak maszyn do pisania oraz powielaczy. Początkowo wiele ulotek powstawało na małych dziecięcych drukarek lub ulotki były pisane ręcznie. Trudności sprawiało także ich kopiowanie. Najczęściej ulotki były po prostu wielokrotnie przepisywane. Maszyny do pisania i powielacze kupowano lub próbowano zdobywać w czasie akcji o charakterze rekwizycyjnym lub podczas włamań do biur i instytucji, m.in. szkół, lokali ZMP, PPR czy ZHP.

Szczególną formą aktywności konspiracyjnych grup harcerskich było zwalczanie organizacji młodzieżowych koncesjonowanych przez państwo. Najczęstszym obiektem ataków stał się, utworzony w 1948 r., ZMP, który uważano za symbol systemu stalinowskiego w ruchu młodzieżowym³⁹. Harcerze z Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego „Sępy” wysyłali krytyczne listy do aktywnych członków ZMP i komunistycznych działaczy w ZHP. Powyższe działania prowadzono pod kryptonimem „Upominek”⁴⁰. Harcerze z „Sępa” wysyłali także anonimowe pisma do czasopisma „Świat Młodych”, zarzucając redakcji propagowanie wychowania młodzieży w duchu antyreligijnym. Wysyłane z Krakowa listy trafiły do redakcji pisma, a następnie do krakowskiego UB. Działacze myślenickich „Sępów” pisali: „My, jako harcerze, jużśmy apelowali niejednokrotnie, aby na łamach pisma, które ma być przecież dla młodzieży harcerskiej, nie zamieszczano artykułów politycznych, propagandowych czy jakichś tam... Harcerzom, szczególnie takim jak dziś, potrzebne są ciekawe gawędy i opowieści. »Świat Młodych« musi się stać jasnym i bezstronnym pismem, aby harcerz nie musiał patrzeć na artykuły, które wrogo, z pogardą występują przeciwko Kościołowi”⁴¹. Działacze Nielegalnego Zastępu Harcerskiego wysyłali anonimowe listy do I sekretarza KW PZPR w Poznaniu oraz Komendanta Wojewódzkiego MO i szefa poznańskiego WUBP⁴².

Negatywny stosunek działaczy tajnych organizacji młodzieżowych do członków legalnych organizacji młodzieżowych oraz przedstawicieli władzy przejawiała się także w niszczeniu portretów dostojników państwowych, dekoracji z okazji 1 Maja czy zrywaniu czerwonych flag. Działacze organizacji AK „Zawisza” z Krobi k. Leszna wiosną 1948 r. zamalowali farbą szyld Komitetu Gminnego PPR, zaś konspiratorzy z krakowskiej organizacji Harcerski Ruch Antykomunistyczny w grudniu 1949 r. usunęli tablicę współzawodnictwa w Gimnazjum im.

³⁸ AIPN Ka, 06/1315, Akta śledcze dotyczące organizacji Szare Szeregi. Protokół przesłuchania podejrzanego Tadeusza Bytomskiego, Chorzów, 18 II 1954 r., k. 41–48.

³⁹ Rozmowa z Markiem Wierzbickim, <http://www.tvp.pl/tvphistoria/> (kopia rozmowy w zbiorach autorki).

⁴⁰ AIPN Kr, 07/2910, t. 1, Akta kontrolno-śledcze Janiny Krawczyk i innych. Meldunek specjalny PUBP w Myślenicach do Naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie, 23 XI 1949 r., k. 3; M. Konieczna, *Młodzieżowe konspiracyjne organizacje w Myślenicach...*, s. 103.

⁴¹ AIPN Kr, 07/2910, t. 5, Odpis pisma do redakcji „Świata Młodych”, 27 X 1949 r., k. 38.

⁴² AIPN Po, 04/1570, t. 1, Akta kontrolno-śledcze dotyczące Mieczysława Wawrzyniaka i innych, b.d., k. 36.

Tadeusza Kościuszki w Krakowie, portrety Stalina, którymi dekorowano lokomotywy pociągów oraz zerwali zawieszone czerwone flagi⁴³. Podobną działalność prowadzili zieloni harcerze z Krakowa, którzy jesienią 1949 r. zrywali i niszczyli sowieckie flagi oraz portrety Stalina. „Właśnie zbliżała się 70. rocznica urodzin Stalina – wspominał Józef Kural. – Miasto tonęło w czerwieni flag i portretach »słoneczka narodów«. Było więc co zrywać, zasmarowywać, niszczyć. Zabawa była pyszna, odrobinę ryzykowna i sprawiająca wielką frajdę. Nazywaliśmy to spełnianiem »dobrych uczynków«, co jak wiadomo było obowiązkiem »codziennym każdego harcerza«⁴⁴. Ponadto w styczniu 1952 r. organizacja obrzuciła wydmuszkami z jajek obelisk poświęcony przywódcom komunizmu: Leninowi i Stalinowi, znajdujący się w Parku Strzeleckim w Krakowie. Planowano także oblać smołą pomnik żołnierzy Armii Czerwonej przy Barbakanie⁴⁵.

Konspiratorzy chętnie słuchali zachodnich rozgłośni radiowych, np. Radia Madryt, Rozgłośni Wolna Europa, BBC czy Głosu Ameryki. Informacje uzyskiwane w ten sposób rozpowszechniano wśród rodziny, w kręgach znajomych oraz w miejscu pracy. Komuniści ten rodzaj działalności nazywali „szepetaną propagandą”. Ponadto uzyskane drogą radiową informacje były przedmiotem dyskusji, referatów i gawęd wygłaszanych podczas spotkań organizacyjnych. Dzięki tego typu pogadankom realizowano proces tzw. samokształcenia, czyli samodzielnego zdobywania wiedzy z historii, literatury, polityki. Ponadto wymieniano się książkami, które po 1945 r. znalazły się na indeksie, podczas zbiórek konspiracyjnych wygłaszano referaty na tematy historyczne, harcerskie oraz dotyczące bieżących wydarzeń. Samokształcenie, ze względu na swój antykomunistyczny charakter, zaliczane było również do działań nielegalnych, zwalczanych przez władzę. Komuniści uważali podobne działania za szczególnie niebezpieczne, gdyż ich celem było kształtowanie postaw antysystemowych, opartych na wartościach diametralnie odmiennych od tych, które preferowali komuniści i których nauczano w szkołach. Na tajnych spotkaniach omawiano sprawy, które w szkołach były tematem tabu. Poruszano zagadnienia z historii i literatury Polski, które w szczególny sposób podlegały ideologizacji.

Oprócz samokształcenia opierającego się na obiektywnych, z reguły przedwojennych podręcznikach, dokonywał się też proces samowychowania. Odbywał się on w duchu patriotyzmu, głównie poprzez oddziaływanie na kolegów i koleżanki zgodnie z ideałami tradycyjnego harcerstwa. Samokształceniową organizacją były lubelskie Trójki. „W czasie wieczornego spaceru – wspomina Danuta Strzelecka – gdy wracałyśmy ze szkoły Krystyny [mowa o Krystynie Henger-Kucharzyk] rozmowa zesła na temat »co robić?« [...]. W trakcie tej rozmowy ustaliliśmy, że naszym pierwszym obowiązkiem jest nauka, ze szczególnym uwzględnieniem historii Polski i literatury polskiej, a więc przedmiotów najbardziej fałszowanych. W tym celu należałoby dotrzeć do obiektywnych, źródłowych materiałów, m.in. podręczników przedwojennych i książek historycznych poważnych autorów. Na-

⁴³ W. Handke, *Polegaj jak na Zawiszy...*, s. 32; M. Kapusta, *Harcerski Ruch Antykomunistyczny*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 5–6, s. 50.

⁴⁴ Cyt. za: G. Baziur, „Zieloni Harcerze” z Krakowa..., s. 27.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 28; Z. Kural, *Wyrok i tak dostaniesz*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 10, s. 64.

leżało także, choćby indywidualnie, przeciwstawić się propagandzie radzieckiej poprzez bojkot filmów, prasy i piosenek radzieckich⁴⁶.

Harcerskie tajne grupy gromadziły informacje o przedstawicielach aparatu władzy, o aktywistach partyjnych, członkach organizacji młodzieżowych, funkcjonariuszach UB, MO i KBW. Kilka organizacji zajmowało się działalnością ściśle wywiadowczą, w której ramach zbierano dane o rozmieszczeniu jednostek wojskowych oraz fabrykach zbrojeniowych, mostach, infrastrukturze drogowej i kolejowej. Działalność tego typu prowadził m.in. Tajny Związek Harcerstwa Polskiego z Trawnika. W ramach akcji o kryptonimie „Vis” gromadzono informacje o ruchach i strukturze wojska, władz bezpieczeństwa publicznego oraz członkach partii i ZMP. W tym celu przygotowywano specjalne „zielone listy” obejmujące najaktywniejszych działaczy partyjnych. Młodzi konspiratorzy gromadzili także informacje dotyczące wojskowej produkcji zakładów oraz fotografowali mosty kolejowe na Wieprzu⁴⁷. Ponadto w ramach akcji o kryptonimie „Osa” kierowano członków Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego do szkół oficerskich i UB. W 1952 r. do szkoły oficerskiej został przyjęty Jan Kociuba, w kolejnym roku do szkół wojskowych zgłosiło się czterech działaczy konspiracyjnej drużyny⁴⁸.

Działalnością wywiadowczą zajmowała się także przemyska Generalna Konfederacja Polski Niepodległej. W ramach organizacji utworzono specjalną komórkę wywiadowczą o kryptonimie „Baza Jadwiga” kierowaną przez Eleonorę Korzeniowską. Członkowie komórki zbierali informacje dotyczące sytuacji politycznej i gospodarczej, spraw wojskowych, a także organów bezpieczeństwa, MO, partii politycznych i obsady urzędów państwowych na terenie powiatu przemyskiego. Raporty sporządzane były przez Korzeniowską i wysyłane do przebywającego we Wrocławiu Leszka Włodka⁴⁹.

Tylko nieliczne grupy planowały działalność o charakterze dywersyjnym z użyciem broni. Dla zdecydowanej większości podstawową formą aktywności konspiracyjnej była działalność propagandowa i samokształceniowa. Wielu działaczy konspiracyjnych formacji harcerskich potwierdza jednak, że starano się o broń, uzbrojenie jednak nie było „podstawowym atrybutem tajnej organizacji”, jak pisali funkcjonariusze organów bezpieczeństwa⁵⁰. Przedstawiciele aparatu represji uznawali, że jeśli organizacja broni nie posiadała, to jej członkowie na pewno zamierzali ją zdobyć, planując m.in. napady na funkcjonariuszy MO, UB

⁴⁶ Danuta Strzelecka, *Wspomnienia*, mps (kopia w zbiorach autorki).

⁴⁷ Charakterystyka organizacji Tajny Związek Harcerstwa Polskiego ze zbiorów Związku Więźniów Politycznych w Lublinie (kopia w zbiorach autorki).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ AIPN Rz, 046/1027, Akta śledcze Eleonory Korzeniowskiej. Protokół przesłuchania Lesława Włodka, 8 I 1950 r., k. 22–25; AIPN Rz, Akta Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie, 107/1082, t. 1, Akta sprawy przeciwko Eleonorze Korzeniowskiej córce Michała i innym. Protokół przesłuchania podejrzanej Eleonory Korzeniowskiej, Przemyśl, 4 I 1940 r., k. 18–19; D. Iwaneczko, *Generalna Konfederacja Polski Niepodległej (1947–1950)*, „Studia Rzeszowskie” 2002, t. 9, s. 121.

⁵⁰ Ankiety: Konrada Gracy z Tajnego Harcerstwa Krajowego, Ryszarda Jakubowskiego z Tajnej Organizacji Harcerstwa Polskiego „Orlęta”, Józefa Putza i Mariana Pica z Podziemnej Armii Skautowskiej, Włodzimierza Pietrowskiego z Podziemnej Armii Skautowskiej, Mieczysława Smalca z Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego czy Zdzisława Kasiarza z Polskiej Tajnej Armii Wyzwoleńczo-Demokratycznej (w zbiorach autorki).

czy żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego⁵¹. W kilkunastu relacjach, uczestnicy drugiej konspiracji harcerskiej potwierdzają tezę, że gromadzono broń w związku z oczekiwanym wybuchem III wojny światowej. Takie działania podejmował, m.in. trawnicki Tajny Związek Harcerstwa Polskiego. Na przełomie 1950 i 1951 r. organizacja, która początkowo odwoływała się wyłącznie do założeń harcerskich, została przekształcona w formację harcersko-wojskową. Zmiana ta była spowodowana ówczesną sytuacją międzynarodową i rosnącym napięciem pomiędzy Wschodem i Zachodem⁵². Młodzi oczekiwali wybuchu kolejnego konfliktu zbrojnego, dlatego w ramach „Programu nr 2”, opracowanego przez Mieczysława Smalca, przewidywano zdobywanie i gromadzenie broni, następnie szkolenie wojskowe oraz naukę strzelania⁵³. Gromadzenie broni stało się bardzo ważnym zadaniem organizacji młodzieżowych, tym bardziej że w okresie powojennym jej uzyskanie nie było trudne. Pierwszą amunicją, którą Tajny Związek Harcerstwa Polskiego zdobył, było kilkaset sztuk pocisków typu Mauser, które tuż po wojnie zostały ukryte w Trawnikach przez Czesława Bujanowskiego. Broń i amunicję znajdowano także w ponemieckich magazynach czy lasach koło Chełma. Przechowywano ją w kilku podziemnych schowkach. Na początku grudnia 1952 r. organizacja zdobyła pistolet P-38 „Walter”⁵⁴. Od tej pory rozpoczęto praktyczną naukę obsługi broni. W celach szkoleniowych powołano też na początku 1953 r. Zastęp Szkolny Tymczasowy⁵⁵.

Broń, granaty, materiały wybuchowe, potrzebne do prowadzenia akcji sabotażowo-dywersyjnych, a w perspektywie do walki partyzanckiej po ewentualnym wybuchu wojny, gromadziła mielecka Drużyna Harcerska im. Jeremiego Wiśniowieckiego. Broń zbierano już w okresie okupacji niemieckiej. Chłopcy wykradali ją stacjonującym w Mielcu Niemcom, potem czerwonoarmistom. Zdobyte uzbrojenie przechowywali w kilku skrytkach na terenie Mielca, m.in. w piwnicy domu Józefa Umińskiego, w wieży kościelnej i na poddaszu altany na prywatnej posesji. W latach 1950–1951 kolejny magazyn broni należący do organizacji znajdował się na poddaszu Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie⁵⁶.

⁵¹ J. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować...*, s. 362.

⁵² W pierwszych latach powojennych pogłoski zapowiadające rychły wybuch konfliktu zbrojnego były niezwykle popularne. Większość zawierała precyzyjne dane, dotyczące stron konfliktu i jego terminu. Pogłoski wojenne szczególnie często pojawiały się po wydarzeniach sygnalizujących wzrost napięcia między ZSRS a państwami zachodnimi, np. po mowach Churchilla w Fulton (5 III 1946 r.), Byrnesa w Stuttgarcie (6 IX 1946 r.), kryzysie berlińskim czy kolejnych nieudanych konferencjach ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Czwórki; Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości...*, s. 14–15; Wybuch konfliktu zbrojnego w Korei w 1950 r. spowodował, że wśród Polaków ponownie odżyły nastroje wojenne.

⁵³ Archiwum Związku Więźniów Politycznych Okresu Komunistycznego 1939–1989 w Lublinie, Karta informacyjna o organizacji niepodległościowej Tajny Związek Harcerstwa Polskiego działającej w latach 1950–1953, mps.

⁵⁴ AIPN Lu, 0136/213, Charakterystyka nr 126 nielegalnego związku Pierwsza Trawnicka Drużyna Harcerska, działającego w latach 1950–1953 w byłym powiecie lubelskim, opracowana przez ppłk rez. Kazimierza Mirosława, Lublin, 1987 r., k. 9; Notatka z rozmowy z Czesławem Bujanowskim z 11 XII 2003 r. (w zbiorach autorki).

⁵⁵ AIPN Lu, 08/105, Sprawa obiektowa. Pierwsza Trawnicka Drużyna Harcerska. Plan przedsięwzięć dot. ZHP, b.d., k. 17.

⁵⁶ J. Umiński, *Stawialiśmy opór...*, s. 100.

Młodzież próbowała zdobywać broń i inne środki bojowe w akcjach rozbrojeniowych. Polegały one na odbieraniu uzbrojenia milicjantom, funkcjonariuszom UB, żołnierzom czy działaczom partyjnym. Najczęściej były to akcje spontaniczne, przypadkowe, dlatego też często kończyły się niepowodzeniem. Działacze wspomianej kilkakrotnie gnieźnieńskiej Podziemnej Armii Skautowskiej, bez powodzenia próbowali wykraść broń pijanym żołnierzom sowieckim⁵⁷.

Niepomyślnie zakończyła się pierwsza próba zdobycia broni przez harcerzy z Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego z Trawniki w marcu 1953 r. Zasadzkę zorganizowano w Lublinie późnym wieczorem. Rozbrojenia mieli dokonać Mieczysław Smalec i Roman Śliwczyński. Akcja, ze względu na zbyt dużą liczbę przechodzących w pobliżu ludzi, nie powiodła się⁵⁸. Mimo to podjęto kolejną próbę zdobycia broni. Miała ona szczególnie dramatyczny przebieg. W kwietniu 1953 r. Mieczysław Smalec i Jerzy Łuka podczas rozbijania strażnika Służby Ochrony Kolej, Benedykta Panasiuka śmiertelnie go postrzelili. Wydarzenie to wstrząsnęło młodymi konspiratorami. Organizacja zaprzestała dalszych działań mających na celu zdobywanie broni przez rozbijanie. Obawiano się także, że wzmożone po śmierci sokisty działania organów bezpieczeństwa spowodują dekonspirację organizacji i aresztowania.

Tajne organizacje harcerskie przeprowadzały także działania o charakterze dywersyjnym. W maju 1945 r. konspiratorzy z Oddziału Szarych Szeregów „Krzysztof” zaatakowali posterunek MO w Radziejowicach, którego komendant słynął wśród okolicznych mieszkańców z brutalności. Obawiając się bezpośredniej konfrontacji z całą załogą komisariatu, zaplanowano, że jeden z harcerzy pójdzie na posterunek i przedstawi się jako krewny gospodarza z Adamowa i zamelduje, że nocuje u niego osoba posiadająca dużo zagranicznych pieniędzy. Zakładano, że komendant wyśle do gospodarza milicjantów, którzy po wyjściu z posterunku zostaną rozbrojeni przez oczekujących w pobliżu konspiratorów. Następnie zamierzano zaatakować osłabioną załogę komisariatu. Akcja nie przebiegła zgodnie z przewidywanym scenariuszem, a wysłany „krewny” nie zagrał dobrze swojej roli. Pomiedzy oddziałem a milicjantami wywiązała się strzelanina, w wyniku której został ranny Mieczysław Michalak ps. „Gustaw”, oddział został zmuszony do wycofania się. Ostrzelanie posterunku milicji przez nieznaną grupę partyzancką wzbudziło duże zainteresowanie wśród ludności Grodziska i Radziejowic. Odebrano ją jako dowód na aktywność podziemia na tym terenie⁵⁹.

Członkowie organizacji „Kraj” uczestniczyli również w kilku akcjach rekwizycyjnych i rozbijaniu milicjantów. W świetle akt UB od września 1951 r. do czerwca 1952 r. organizacja przeprowadziła czternaście akcji tego typu na terenie Warszawy, m.in. w sklepach i zakładach grawerskich. Ponadto dokonywano akcji rekwizycyjnych w mieszkaniach adwokatów zajmujących się sprawami członków organizacji konspiracyjnych: Lecha Buczkowskiego, Jerzego Grafa oraz posła na

⁵⁷ J. Rożak, *Wspomnienia byłego dowódcy Podziemnej Armii Skautowej* (kopia w zbiorach autor-ki).

⁵⁸ AIPN Lu, 08/105, Sprawa obiektowa. Pierwsza Trawnicka Drużyna Harcerska, b.d., k. 10.

⁵⁹ J. Zabłocki, *Kawałki pociętego sztandaru...*, s. 33–37.

sejm – Hieronima Dobrowolskiego. Próbowano w ten sposób pozyskać dokumentację procesową w celu zorientowania się w sytuacji aresztowanych⁶⁰.

W nocy z 11 na 12 kwietnia 1952 r. pod Płochocinem k. Warszawy podjęto próbę wykolejenia pociągu relacji Moskwa–Berlin. Akcją, z polecenia Tomaszewskiego, kierował pochodzący ze Szczeczeszyna działacz Konspiracyjnych Oddziałów Skautowych i Szarej Braci, Tadeusz Klukowski. Uczestniczyli w niej, oprócz Klukowskiego i Tomaszewskiego, także Antoni Grobicki i Piotr Kurzępa. Akcja powiodła się tylko częściowo, gdyż nie wykolejono planowanego pociągu, a przypadkowo przejeżdżający pociąg towarowy. „Po przejechaniu pociągu pospiesznego do Łodzi usunęliśmy śruby ze styku i szynę odgięliśmy w prawą stronę przy pomocy łomu i klucza, po czym oddaliliśmy się na odległość ok. 400 m, skąd obserwowaliśmy wypadek. Kilka minut po godzinie pierwszej nadjechał po tym torze nieprzewidywany przez nas pociąg towarowy. [...] Wjeżdżając na miejsce rozkręcenia szyny lokomotywa i kilka wagonów stoczyły się z nasypu”⁶¹. Działaczom „Kraju” przypisywano również zamiar wysadzenia pomnika Feliksa Dzierżyńskiego przy Placu Dzierżyńskiego w Warszawie oraz masztu radiowego w Raszynie⁶².

Kilka miesięcy po wykolejeniu pociągu przez „Kraj”, 30 czerwca 1952 r. Związek Ewolucjonistów Wolności podjął próbę wykolejenia pociągu pasażerskiego Mitropa relacji Moskwa–Berlin, na trasie pomiędzy Międzyrzecem a Białą Podlaską. Akcję zorganizowała wchodząca w jej skład grupa tzw. Lechowców, kierowana przez Franciszka Oleksiuka i Czesława Mączyńskiego. Rozkręcono szyny kolejowe, a następnie podłożono między nimi granat⁶³. Próba wykolejenia pociągu nie powiodła się. Podłożony granat nie wybuchł, gdyż materiał wybuchowy zamókł. Mimo to miejscowy urząd bezpieczeństwa powołał specjalną grupę operacyjną do wykrycia sprawców zdarzenia. Sabotaż zauważono dopiero następnego dnia, więc wstrzymywano ruch na kilka godzin. Zamach na Mitropę przewożącą oficerów i dyplomatów radzieckich był wyzwaniem dla urzędu bezpieczeństwa. Po pierwszej fali przypadkowych aresztowań i przesłuchań, w nocy z 12 na 13 lipca zatrzymano 34 członków organizacji Związek Ewolucjonistów Wolności. Mieszkańcy Międzyrzecza Podlaskiego nazwali ten dzień czarną niedzielą⁶⁴.

Związek Ewolucjonistów Wolności prowadził też działalność sabotażową polegającą na próbie przecięcia linii telefonicznej czy też uszkodzenia izolatorów na słupach telefonicznych. Podobne działania prowadzili harcerze z Tajnego Związ-

⁶⁰ T. Balbus, „Człowiek, żołnierz, współpracownik MBP”. *Sprawa Zenona Soboty „Świdry” – czyli o poplątanych życiorysach ludzi podziemia*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 1, s. 311.

⁶¹ AIPN, 01251/35, Akta śledcze przeciwko Tadeuszowi Klukowskiemu, Piotrowi Kurzępie, Antoniemu Grobickiemu. Protokół przesłuchania podejrzanego Tadeusza Klukowskiego, Warszawa, 9 VIII 1952 r., k. 47.

⁶² AIPN, 0189/17, Charakterystyka nr 14 nielegalnej organizacji Krajowy Ośrodek „Kraj” opracowana przez kpt. St. Wójcickiego, Warszawa, 1978 r., k. 1.

⁶³ AIPN Lu, 08/183, t. 2, Sprawa obiektowa. Związek Ewolucjonistów Wolności. Raport specjalny do dyrektora Departamentu V MBP w Warszawie, Lublin, 15 VII 1952 r., k. 8.

⁶⁴ M. Jerzman, *Zamach na Mitropę*, „Rzeczpospolita”, 8 IV 2006.

ku Harcerstwa Polskiego, którzy uszkadzali instalację elektryczną w pociągach oraz niszczyli izolatory na słupach⁶⁵.

W kilku przypadkach działacze tajnych organizacji harcerskich uczestniczyli w akcjach, których celem było zlikwidowanie osoby szczególnie niebezpiecznej dla organizacji lub szkodliwej dla społeczeństwa. W wyniku decyzji władz organizacji „Kraj” wydano wyrok na spikera audycji Polskiego Radia „Fala 49” Stefana Martykę, który w swych programach szkalował AK, polskich działaczy niepodległościowych oraz państwa zachodnie. Audycja pojawiała się nieregularnie – przerywając inne programy – z reguły muzyczne. Jej zapowiedź była stylizowana na komunikat wojskowy: „Tu »Fala 49«, tu »Fala 49«. Włączamy się”. Program miał charakter polityczny i propagandowy. Martyka uzasadniał w nim m.in. procesy polityczne wytaczane byłym akowcom. Piętnował też „imperializm” Stanów Zjednoczonych i innych krajów zachodnich. „»Fala 49« – pisze Grzegorz Majchrzak – była ważnym elementem propagandy komunistycznej. Gdyby dziś spojrzeć na tematykę tego programu i prezentowane w nim treści, zobaczylibyśmy propagandę PZPR z tego okresu »w pigułce«, jej zwroty i wołty [...]”⁶⁶. Stefana Martykę zastrzelili we własnym mieszkaniu w Warszawie 9 września 1951 r. czterej członkowie „Kraju”: Ryszard Cieślak, Lech Śliwiński, Bogusław Pietrkiewicz oraz Tadeusz Kowalczyk⁶⁷.

W czerwcu 1946 r. działacze Polskiej Straży Przedniej z Kozuchowa Edward Kajak, Władysław Kajak i Alojzy Piaskowski zabili pracownika tamtejszego PUBP, Czesława Czapczyka, który zajmował się rozpracowaniem operacyjnym środowiska młodzieżowego w związku z pojawieniem się w kwietniu 1946 r. antykomunistycznych napisów na ścianach budynków w Śremie. Prawdopodobnie Władysław Kajak był inwigilowany przez Czapczyka, a następnie pozyskany przez niego do współpracy z organami bezpieczeństwa jako agent o ps. „Zielony”. Czapczyk szantażował go, zmuszając do dostarczenia informacji o działalności swoich kolegów. Podczas jednego ze spotkań z Władysławem Kajakiem 6 czerwca funkcjonariusz został zabity, a jego ciało zostało wrzucone do Odry⁶⁸.

Wyrok śmierci wydano na funkcjonariusza PUBP w Pabianicach, który, według działaczy organizacji Biali Harcerze, był jednym z zabójców działacza PSL z tamtego terenu, Bronisława Karaszkiwicza. Działacza PSL zamordowali w Pabianicach w lipcu 1952 r. tzw. nieznanymi sprawcy. Jego pogrzeb stał się patriotyczną manifestacją i wyrazem protestu mieszkańców miasta przeciwko bezpieczeństwu i władzy komunistycznej. Młodzi uczestniczący w pogrzebie i poruszeni faktem

⁶⁵ AIPN Lu, 31/325, t. 1, Akta przeciwko Mieczysławowi Smalcowi i ośmiu innym, k. 166–167.

⁶⁶ G. Majchrzak, *Armia Krajowa na „Fali” w czasach „odwilży” (1954–1956)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 8–9, s. 85.

⁶⁷ T. Balbus, „Człowiek, żołnierz, współpracownik MBP”..., s. 311–312; P. Lipiński, *Nietoperz cicho śmignął*, „Gazeta Wyborcza”, 5 I 1996; K. Czubarą, *Przerwana młodość. Tadeusz Klukowski 1931–1953*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 1998, nr 2/3, s. 63–65; *idem*, *Śmierć Harcerza. Z archiwum sądowego*, „Tygodnik Zamojski” 1999, nr 2, s. 11.

⁶⁸ AIPN Po, 04/921, t. 2, Pismo szefa PUBP w Śremie do szefa WUBP w Krakowie, Śrem, 20 VIII 1946 r., k. 12, 20–21; AIPN Wr, 098/282, jacket 2, Sprawozdanie dekadowe z pracy Wydziału Śledczego WUBP we Wrocławiu za okres 10–20 VIII 1946 r., Wrocław, 20 VIII 1946 r.; K. Szwaagrzyk, *Winni? Niewinni? – Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945–1956) w świetle dokumentów sądowych*, Wrocław 1999, s. 267–268.

zabójstwa postanowili odszukać i ukarać sprawców, którymi mieli być pracownicy miejscowego UB. Po ustaleniu personaliów i adresu jednego z funkcjonariuszy Lech Sławomir Dąbrowski ps. „Lech” i Stanisław Antczak ps. „Haja” zdecydowali się wykonać na nim wyrok. Akcją zaplanowano w nocy z 28 na 29 grudnia 1952 r., w czasie powrotu funkcjonariusza z pracy. Podczas ataku pracownik UB został postrzelony w nogę, sprawcy zaś zbiegli⁶⁹. Zamach na funkcjonariusza organów bezpieczeństwa spowodował rozpoczęcie szeroko zakrojonego śledztwa, które pomimo wysiłków nie spowodowało zatrzymania sprawców.

Bezpieka wobec formacji harcerskich

W ramach tworzonego aparatu bezpieczeństwa powołano jednostki specjalne do konkretnych zadań. Ich celem było obserwowanie i kontrolowanie młodych Polaków⁷⁰. Władze z całkowitą powagą traktowały istnienie i działalność tajnych organizacji młodzieżowych. Ich powstawanie świadczyło z jednej strony o nieudolności władzy, która nie potrafiła poradzić sobie z „konspiracją dzieci”, z drugiej zaś uzasadniało wzmoczenie terroru wobec społeczeństwa polskiego.

W dążeniu do wykrywania i rozpracowywania tajnych organizacji harcerskich pracownicy organów bezpieczeństwa posługiwali się różnorodnymi metodami⁷¹. Najczęściej korzystano z informacji tajnych współpracowników, doniesień składanych przez obywateli i członków organizacji partyjnych. Tajni współpracownicy odegrali zasadniczą rolę w rozpracowaniu i zatrzymaniu działaczy Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego z Myślenic k. Krakowa. Środowisko tamtejszego hufca ZHP było kontrolowane od stycznia 1948 r. w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Chorągiew”⁷². Równocześnie prowadzono sprawę agenturalną o kryptonimie „Ruchliwi”, obejmującą grupę uczniów z Gimnazjum i Liceum Handlowego w Myślenicach, m.in.: Franciszka Wilkołka, Grzegorza Uchacza, Józefa Kolbiarza. Wymienieni nakłaniali członków lokalnych kół ZMP do opuszczenia organizacji i usunięcia jej z terenu szkoły⁷³. W maju 1949 r. Grzegorz Uchacz został pozyskany do współpracy z organami bezpieczeństwa przez starszego referenta PUBP w Myślenicach, Józefa Szewczyka i skierowany do roz-

⁶⁹ AIPN Łd, 03/293, Opracowanie nr 293 nielegalnej organizacji młodzieżowej Biali Harcerze pod dowództwem Lecha Sławomira Dąbrowskiego, sporządzone przez Ryszarda Olejnika, Łódź, 14 IV 1980 r., k. 2; R. Peska, *Biali Harcerze...*, s. 29–31.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob.: S. Poleszak, *Narodziny bezpieki [w:] „Zwyczajny” resort. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005; *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra Kierownicza*, t. 1: *Lata 1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005; *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*, oprac. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004; *Aparat represji na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956*, Rzeszów 2003; M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, Lublin 2000; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościołów PRL*, t. 1: 1944–1955, Olsztyn 1999.

⁷¹ Szerzej na ten temat zob. J. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować...*

⁷² AIPN Kr, 07/2910, t. 5, Postanowienie o zaprowadzeniu sprawy na obiekt „Harcerstwo” o kryptonimie „Chorągiew”, sporządzone przez Adolfa Kamińskiego, referenta Wydziału V WUBP w Katowicach, 15 I 1948 r., k. 1.

⁷³ *Ibidem*, k. 8.

pracowania hufca ZHP. Jego głównym zadaniem było dostarczanie informacji na temat myślenickich środowisk młodzieżowych, a zwłaszcza osób zajmujących się pisaniem i rozsyłaniem anonimowych listów i ulotek do działaczy ZHP, ZMP i PZPR⁷⁴.

Do kontroli środowisk młodzieżowych PUBP w Myślenicach planował wykorzystać także Tadeusza Jagosza, członka Organizacji Polska „Zjawa”, który już we wrześniu 1945 r. został zwerbony jako informator o ps. „Oś”⁷⁵. W 1948 r. kierownik referatu V PUBP w Myślenicach charakteryzował go negatywnie, stwierdzając, że w ciągu okresu współpracy „nie dał żadnych interesujących materiałów, wymawiając się brakiem czasu, niemożliwością ich zdobycia”⁷⁶. Rozkolportowanie na terenie miasta w marcu 1949 r. ulotek i rozesłanie do aktywistów partyjnych listów z ostrzeżeniami zaktywizowało działalność miejscowego PUBP. Dotychczasową sprawę obiektową o kryptonimie „Chorażew” przekształcono w rozpracowanie agenturalne o kryptonimie „Wicher”. Informator ps. „Chmura” otrzymał polecenie sporządzenia spisu osób będących instruktorami, drużynowymi, przybocznymi i zastępowymi w hufcu ZHP w Myślenicach, a następnie zebrania próbek ich pisma w celu porównania z pismem, którym sporządzono ulotki⁷⁷. Informator ps. „Chmura” 25 maja 1949 r. dostarczył listę 21 harcerzy, w czerwcu zaś informował PUBP o znanym harcerskim działaczu z Myślenic, Kazimierzu Sobolewskim⁷⁸. Po przebadaniu próbek pisma z ulotek i porównaniu ich z pismem Kazimierza Sobolewskiego⁷⁹ stwierdzono, że ulotki pisał właśnie on⁸⁰.

Ze względu na brak informacji w dostępnych materiałach można jedynie hipotetycznie przyjąć, że osoby wymienione w doniesieniach informatora ps. „Chmura” znalazły się pod obserwacją pracowników PUBP w Myślenicach. Nie wiadomo też, kto poinformował UB o istnieniu organizacji Tajny Związek Harcerstwa Polskiego „Buki” i „Sępy” i czy zrobił to wspomniany informator ps. „Chmura”. Nie wiadomo też, skąd pracownicy organów bezpieczeństwa dowiedzieli się o przynależności Uchacza do Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego „Buki”, ponieważ, podobnie jak szesnastu innych działaczy związku, został on zatrzymany 22 grudnia 1949 r.⁸¹

⁷⁴ AIPN Kr, 009/4882, Akta tajnego współpracownika ps. „Chmura”. Zobowiązanie Grzegorza Uchacza, 12 V 1949 r., k. 9/1.

⁷⁵ AIPN Kr, 009/157, Akta tajnego współpracownika ps. „Oś”. Zobowiązanie Tadeusza Jagosza. Raport z werbunku informatora ps. „Oś” sporządzony przez E. Horwacika, starszego referenta Sekcji III PUBP w Myślenicach, 30 X 1945 r., k. 3, 6.

⁷⁶ *Ibidem*, Charakterystyka informatora ps. „Oś”, Myślenice, 2 IX 1948 r., k. 8.

⁷⁷ AIPN Kr, 07/2910, t. 3, Raport WUBP w Krakowie, Kraków, 26 V 1949 r., k. 10–11.

⁷⁸ AIPN Kr, 07/2910, t. 5, Doniesienie agenturalne tajnego współpracownika ps. „Chmura”, Myślenice, 15 VI 1949 r., b.p. Informator „Chmura” był kontrolowany przez agenta ps. „Stary”.

⁷⁹ Funkcjonariusze PUBP w Myślenicach kontrolowali korespondencję Sobolewskiego. Zdobyli list pisany przez niego do Bolesława Ilnickiego z Wrocławia, AIPN Kr, 07/2910, t. 3, Meldunek specjalny WUBP w Krakowie do PUBP w Myślenicach, Karków, 9 VII 1949 r., k. 12–13.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, t. 1, Akta śledcze Grzegorz Uchacz i inni. Postanowienie o zatrzymaniu Grzegorza Uchacza, Myślenice, 22 XII 1949 r., k. 3; *ibidem*, Meldunek specjalny PUBP w Myślenicach do Naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie, Myślenice, 23 XII 1949 r., k. 1. W kolejnych dniach zatrzymano jeszcze sześć osób.

W kilku przypadkach wykrycie organizacji młodzieżowej następowało podczas śledztwa. Informacje uzyskane od ujętych członków Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ” z Osiecznej k. Leszna stały się asumptem do podjęcia działań operacyjnych w stosunku do działaczy innej grupy młodzieżowej z tego terenu o nazwie „Kościuszkowcy”⁸².

W celu rekonstrukcji działań operacyjnych związanych z aresztowaniem członków Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ” należy przypomnieć okoliczności powstania tej organizacji. Jej założyciel, Stanisław Bućko jesienią 1951 r. wyjechał do Szczecina, gdzie wstąpił do szkoły morskiej, z której w końcu 1952 r. z bliżej nieznanymi przyczynami został usunięty. Podjął więc pracę jako marynarza żeglugi rzecznej na Odrze w Szczecinie. Tam poznał Bolesława Gewerta, który w lutym 1953 r. zaproponował mu wstąpienie do Harcerskiej Organizacji Podziemnej działającej od wiosny 1951 r. na terenie Szczecina⁸³. Kilka dni po wstąpieniu do szczecińskiej HOP Bućko wyjechał na urlop do rodziców mieszkających w Osiecznej k. Leszna. Przed wyjazdem ze Szczecina Gewert polecił mu, aby na terenie Osiecznej zorganizował taką samą organizację, jaka istnieje w Szczecinie, o tej samej nazwie i z takimi samymi zadaniami. Przebywając na urlopie w Osiecznej, Bućko utworzył komórkę Harcerskiej Organizacji Podziemnej i zwerbował do niej: Leopolda Martina, Henryka Kosmalskiego, Teresę Żyburę i Kazimierza Cholewę, z którymi 8 lutego 1953 r. w mieszkaniu swoich rodziców zorganizował pierwsze zebranie. Powołana konspiracyjna grupa utrzymywała kontakty ze szczecińską Harcerską Organizacją Podziemną, składała jej sprawozdania ze swej działalności oraz korzystała z rad i pomocy dowódcy szczecińskiej Harcerskiej Organizacji Podziemnej, Bolesława Gewerta. Grupa utworzona w Osiecznej przyjęła nazwę Harcerska Organizacja Podziemna „Kryształ” w celu odróżnienia od szczecińskiej⁸⁴.

3 marca 1953 r. pracownicy WUBP w Szczecinie uzyskali dane od TW „Harczerz”, wskazujące na istnienie na terenie miasta Harcerskiej Organizacji Podziemnej. „Harczerz” podał także informacje, kilka dni później przekazane PUBP w Lesznie, o istnieniu tajnej grupy w Osiecznej. Potwierdzało to wcześniejsze ustalenia pracowników tego urzędu, których dokonano w drugiej połowie lutego 1953 r. podczas kontroli korespondencji. Z przejrzonej poczty wynikało, że Stanisław Bućko, zamieszkały w Szczecinie oraz przebywający we Wrocławiu Henryk Kosmalski należą do tajnej organizacji. List, który sprawdzono w Biurze „B”, został napisany przez Leopolda Martina z Osiecznej i wysłany do Henryka Kosmalskiego – dowódcy Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ”, uczęszczającego do szkoły zawodowej we Wrocławiu. Leopold Martin pisał, że 14 lutego członkowie Harcerskiej Organizacji Podziemnej dokonali kradzieży radioodbiornika ze świetlicy ZMP, a dwa dni później przecięli przewód telekomunikacyjny⁸⁵.

⁸² AIPN Po, 05/279, Charakterystyka nr 131 nielegalnej organizacji młodzieżowej „Kościuszkowcy”, opracowana przez kpt. rez. MO K. Nowackiego, Poznań, 1977 r., k. 9.

⁸³ AIPN Po, 04/1958/1, Akta śledcze dotyczące Martina Leopolda i innych. Protokół przesłuchania Stanisława Bućko, sporządzony przez chor. M. Sawerskiego, Leszno, 26 V 1953 r., k. 55–55v.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ AIPN Po, 05/279, Charakterystyka nr 131 nielegalnej organizacji młodzieżowej „Kościuszkowcy”, opracowana przez kpt. rez. MO K. Nowackiego, Poznań, 1977 r., k. 9.

Na podstawie powyższego listu, 26 lutego pracownicy Wydziału V WUBP w Szczecinie w porozumieniu z szefem WUBP we Wrocławiu zatrzymali Henryka Kosmalskiego. Podczas przesłuchania Kosmalski potwierdził swoją przynależność do tajnej grupy oraz podał nazwiska pozostałych działaczy. 10 marca 1953 r. pracownicy PUBP w Lesznie zatrzymali pozostałych działaczy Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ”: Leopolda Martina, Teresy Żyburę, Krystyna Tomaszewskiego i Kazimierza Cholewę⁸⁶.

Kilka dni po „tajnym zdjęciu” Kosmalskiego na jego adres we Wrocławiu dostarczono kolejny list nadany 18 lutego w Szczecinie przez wspomnianego Stanisława Bućkę, w który powiadał, że zamierza się ukrywać, ponieważ funkcjonariusze szczecińskiego UB „dopytywali się o niego”⁸⁷. Bućko wyjechał ze Szczecina i do 23 marca ukrywał się u krewnej w Lipsku koło Augustowa. Po powrocie do Osiecznej, 1 kwietnia został aresztowany⁸⁸.

W trakcie prowadzonego śledztwa dotyczącego działalności Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ” zatrzymani działacze zeznawali, że na terenie Osiecznej poza Harcerską Organizacją Podziemną „Kryształ” funkcjonuje inna nielegalna organizacja młodzieżowa pod nazwą „Kościuszkowcy”, która w dniu 23 czerwca 1952 r. przecięła przewód telefoniczny w Osiecznej⁸⁹. Aresztowani członkowie Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Kryształ” ujawnili także skład osobowy „Kościuszkowców”. Na podstawie powyższych informacji PUBP w Lesznie zlikwidował nielegalną organizację „Kościuszkowcy”, zatrzymując jej wszystkich członków, a mianowicie: Tadeusza Brylskiego, Tadeusza Helińskiego, Czesława Hopego, Teresę Jeżyk⁹⁰.

W świetle lektury dostępnych materiałów z rozpracowania formacji oraz protokołów przesłuchania można stwierdzić, że organizacja „Kościuszkowcy” faktycznie istniała. Potwierdza to w swoich zeznaniach z czerwca 1952 r. Stanisław Bućko, choć nie podaje nazwy organizacji. Równocześnie informuje, że tajna grupa młodzieżowa, do której oprócz niego należeli Teresa Jeżyk, Kazimierz Cholewa i Czesław Hope, w lutym 1952 r. przecięła kabel telefoniczny. W żadnym z dostępnych protokołów przesłuchań nazwa „Kościuszkowcy” nie padła. Nie podaje jej także przesłuchiwana Teresa Jeżyk. Ujawnianie przez UB w trakcie śledztwa tajnych organizacji budzi podejrzenie o ich autentyczność, ponieważ zdarzało się, że pracownicy bezpieczeństwa sami wymyślali konspiracyjne grupy, a zeznania składane podczas śledztwa przez domniemanych konspiratorów

⁸⁶ AIPN Po, 04/1958/1, Akta śledcze dotyczące Martina Leopolda i innych. Plan likwidacji organizacji młodzieżowej „Kryształ”, sporządzony przez kpt. D. Rybę, szefa PUBP w Lesznie, Leszno, 8 III 1953 r., k. 9–12; *ibidem*, Raport do Naczelnika Wydziału Śledczego WUBP w Poznaniu o przejęciu sprawy do prowadzenia przez Referat Śledczy PUBP w Lesznie, sporządzony przez chor. M. Sawerskiego, Leszno, 13 III 1953 r., k. 38–42.

⁸⁷ AIPN Po, 05/284, Opracowanie nr 136 dotyczące nielegalnej organizacji młodzieżowej Harcerska Organizacja Podziemna, kryptonim „Kryształ”, sporządzone przez kpt. rez. MO K. Nowackiego, Poznań, 1977 r., k. 12.

⁸⁸ AIPN Po, 04/1958/1, Raport do szefa WUBP w Poznaniu o likwidacji doraźnej, sporządzony przez kpt. D. Rybę, szefa PUBP w Lesznie, Leszno, 2 IV 1953 r., k. 77–78.

⁸⁹ *Ibidem*, Akta śledcze dotyczące Martina Leopolda i innych. Protokół przesłuchania Stanisława Bućko sporządzony przez chor. M. Sawerskiego, Leszno, 8 IV 1953 r., k. 83.

⁹⁰ AIPN Po, 05/279, Charakterystyka nr 131 nielegalnej organizacji młodzieżowej „Kościuszkowcy”, sporządzona przez kpt. rez. MO K. Nowackiego, Poznań, 1977 r., k. 9.

mogły być wymuszane i nieprawdziwe. Przykładem tego była Młoda Gwardia – organizacja całkowicie wykreowana przez oficerów śledczych⁹¹.

Kolejną metodą wykrywania konspiracyjnych organizacji młodzieżowych było poszukiwanie autorów kolportowanych ulotek i pism. Redagowanie i kolportowanie tekstów tego typu oraz wysyłanie listów z ostrzeżeniami do aktywistów partyjnych było jedną z podstawowych form aktywności tajnych organizacji harcerskich. Pisma ulotne pełniły rolę informacyjną wobec społeczeństwa, ale były też konkretnym sygnałem dla władz bezpieczeństwa o istnieniu konspiracyjnej grupy. Ich pojawienie się kierowało natychmiast uwagę pracowników UB na miejscową szkołę czy drużynę harcerską. Najczęściej w tym środowisku szukano ewentualnych autorów ulotek lub anonimów. Taka działalność, choć wymagająca najmniej nakładów i wydawałoby się niewiele znacząca wobec propagandowej maszyny państwa komunistycznego, była jedną z najskuteczniejszych form oporu społecznego, ponieważ łamała państwowy monopol informacyjny oraz kształtowała i podtrzymywała ducha społecznego oporu. O znaczeniu tej działalności świadczą instrukcje operacyjne wydawane przez pracowników MBP w celu zwalczania „wrogiej propagandy w formie ulotek i napisów”⁹².

Jedną z metod stosowaną przez pracowników bezpieczeństwa w celu wykrycia autorów ulotek była analiza ich treści, a także sprawdzanie czcionki maszynowej użytej do sporządzania pism. W maju 1949 r. wprowadzono obowiązek rejestracji wszystkich maszyn do pisania. Pobierano próbki kroju czcionek i odbicia liter na papierze, by bezbłędnie ustalić właściciela każdej maszyny w Polsce. W związku z ulotkami kolportowanymi w pierwszych miesiącach 1950 r. na terenie Buku oraz napisami kreślonymi na murach, PUBP w Nowym Tomysłu podjął działania, których celem było ustalenie osób odpowiedzialnych za ich sporządzanie⁹³. Z treści ulotek wynikało, że autor wywodzi się ze środowiska harcerskiego. Chcąc uzyskać gruntowniejszą wiedzę na temat bukowskiego harcerstwa, nawiązano kontakt z byłymi członkami ZHP, aktualnie działającymi w ramach ZMP. 23 marca 1950 r. przeprowadzono rozmowę z Mieczysławem Pawlakiem, który poinformował, że kolportowane na terenie Buku ulotki zostały napisane na maszynie przez byłego drużynowego ZHP Bogdana Banaszkiewicza, którego wskazał jako jednego z przeciwników wstępowania młodzieży harcerskiej do ZMP. Informował także, że na wspomnianej maszynie Banaszkiewicz pisał kurendy harcerskie⁹⁴.

Na podstawie uzyskanych od Pawlaka informacji 23 marca 1950 r. dokonano „tajnego zdjęcia” oraz podjęto próbę zwerbowania na tajnego współpracownika

⁹¹ R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Fikcyjna organizacja „Młoda Gwardia” jako efekt „niedozwolonych metod śledczych”*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2004, nr 21, s. 339–340.

⁹² AIPN Lu, 055/45, Instrukcja nr 011/53 w sprawie zwalczania wrogiej propagandy w formie ulotek i napisów, Warszawa, 22 V 1953 r.

⁹³ AIPN Po, 04/1479, Akta śledcze przeciwko Janowi Poplewskiemu i innym. Pismo szefa PUBP w Nowym Tomysłu do szefa WUBP w Poznaniu, Nowy Tomysłu, 10 XII 1949 r., k. 124; *ibidem*, Meldunek specjalny do Naczelnika Wydz. III WUBP w Poznaniu, Nowy Tomysłu, 21 III 1950 r., k. 129.

⁹⁴ *Ibidem*, t. 1, Notatka służbowa z rozmowy z Mieczysławem Pawlakiem z dnia 23 III 1950 r., sporządzona przez Edwarda Wolniczaka, młodszego referenta Referatu V PUBP w Nowym Tomysłu, Nowy Tomysłu, 23 III 1950 r., k. 132.

Bogdana Banaszekwicz. Podczas przesłuchania Banaszekwicz przyznał, że kolportowane na terenie Buku ulotki sporządziła kierowana przez niego tajna grupa „Bi-Pi”. Ponadto ujawnił, kiedy i w jakich okolicznościach organizacja powstała, ilu liczyła działacze oraz wymienił ich nazwiska⁹⁵. Po konsultacji z Wydziałem III WUBP w Poznaniu postanowiono przystąpić do likwidacji organizacji. W nocy z 23 na 24 marca 1950 r. funkcjonariusze PUBP w Buku przeprowadzili rewizje domowe i zatrzymali wspomnianego Bogdana Banaszekwicz, a także pozostałych członków „Bi-Pi”: Feliksa Dorszyka, Marię Lulkiewicz, Mariana Polkę, Henryka Sibilskiego i Marię Szajek⁹⁶.

Do ujawnienia dochodziło w konsekwencji złożonego doniesienia agenturalnego, obywatelskiego czy informacji uzyskanej od aktywistów organizacji partyjnych. Impulsem do podjęcia działań operacyjnych było także odnalezienie ulotek oraz przechwycenie listu. W kilku przypadkach pracownicy służb specjalnych wpadali na trop konspiracyjnej grupy w czasie działań operacyjnych lub śledczych prowadzonych w innej sprawie. Po uzyskaniu tzw. zaczepnych informacji pracownicy struktur bezpieczeństwa przystępowali, w ramach działań operacyjnych, do potwierdzania zdobytych wiadomości. Powyższa procedura, zgodnie z zaleceniem szefów MBP, trwała zazwyczaj bardzo krótko, około kilku miesięcy. Rzadko stosowano kombinacje operacyjne polegające np. na wprowadzaniu tajnych współpracowników do danego środowiska. Regułą było szybkie ujęcie, następnie aresztowanie i wyjaśnianie sprawy w toku dalszych czynności śledczych. Działacze tajnych organizacji harcerskich tuż po zatrzymaniu byli poddawani natychmiastowemu śledztwu, którym kierowali pracownicy specjalnego pionu śledczego UB. Wobec młodzieży stosowano najróżniejsze formy nacisku, począwszy od wywierania presji psychicznej, poprzez brutalne metody przymusu fizycznego. Prowadzący śledztwo nie kierowali się chęcią ustalenia stanu faktycznego, lecz dążyli do potwierdzenia z góry założonych tez. Stosowano swego rodzaju szablon modelowej, „idealnej” organizacji młodzieżowej zajmującej się gromadzeniem broni, planującej działania dywersyjne i sabotażowe. W rozumieniu oficerów śledczych, nawet gdy organizacja podobnej działalności nie prowadziła, to na pewno miała zamiar w przyszłości ją podejmować. Elementem *sine qua non* każdego śledztwa było także poszukiwanie inspiratorów tajnej grupy. Stworzono specjalny katalog takich osób, do którego zaliczono: działaczy harcerskich, członków Szarych Szeregów, nauczycieli oraz księży. Ponadto starano się udowodnić, że konspiracyjna formacja miała charakter ogólnopolski i była kierowana przez odgórne zwierzchnictwo. Uzyskane w wyniku śledztwa zeznania stanowiły podstawę do skierowania sprawy do sądu, gdzie następował kolejny etap represji wobec młodych ludzi. Sądownictwo w tym czasie ściśle współpracowało z organami bezpieczeństwa. Decydujące znaczenie dla sędziów miały zeznania złożone podczas śledztwa przed funkcjonariuszami UB. Rzadko skład orzekający brał pod uwagę wyjaśnienia składane przez oskarżonych podczas rozprawy. Dbano także o propagandowy wydźwięk prowadzonych rozpraw sądowych,

⁹⁵ *Ibidem*, Meldunek specjalny do naczelnika Wydziału III WUBP w Poznaniu, Nowy Tomyśl, 24 III 1950 r., k. 134–134v.

⁹⁶ AIPN Po, 05/280, Charakterystyka nr 132 nielegalnej organizacji młodzieżowej „Bi-Pi”, opracowana przez kpt. rez. MO K. Nowackiego, 1977 r., k. 21.

starannie reżyserowano poszczególne ich elementy, od odczytania aktu oskarżenia po wydanie wyroku. Dokładano starań, aby odbywające się procesy młodych ludzi były odpowiednio relacjonowane w prasie i radiu. Postępowanie sądowe zakończyło się wydaniem surowego wyroku, zupełnie nieproporcjonalnego do popełnionych przewinień. Ich wysokość wynosiła średnio kilka lat więzienia, nie wahano się także orzekać kar zasadniczych.

Podsumowanie

W latach 1944–1956 oprócz organizacji konspiracyjnych, tworzonych i do-
wodzonych przez osoby dorosłe, powstały 122 tajne organizacje młodzieżowe, które strukturalnie i ideowo nawiązywały do harcerstwa. Wzorce czerpały z przedwojennego harcerstwa, jego metod wychowawczych i organizacyjnych. Młodzież pielęgnowała także tradycję Szarych Szeregów, nawiązywała do założeń tej organizacji, podejmowała podobne działania. Pomiedzy konspiracją harcerską z okresu okupacji niemieckiej a tajnymi organizacjami skautowskimi zakładanymi po wojnie była jednak zasadnicza różnica. Szare Szeregi, Hufce Polskie czy Organizacja Harcerzek były organizacjami o zasięgu ogólnopolskim, miały centralne kierownictwo, które koordynowało i nadzorowało działania poszczególnych jednostek terenowych. Antysowieckie organizacje harcerskie powstawały najczęściej w szkołach, w ramach drużyn harcerskich, wśród kolegów z jednej klasy lub miejscowości. W zdecydowanej większości miały charakter lokalny. Tylko kilkanaście najliczniejszych organizacji zbudowało strukturę przekraczającą teren jednego miasta lub województwa. Powstawały spontanicznie i samorzutnie. Działyły niezależnie od siebie i nie były nadzorowane przez żadną władzę zwierzchnią.

Organizacje harcerskie były wyrazem oporu wobec władzy komunistycznej w całym blisko dwunastoletnim okresie po zakończeniu wojny. Najwięcej takich formacji powstało w latach 1948–1950, kiedy komuniści stopniowo przejmowali kontrolę nad ZHP i likwidowali jego dotychczasową niezależność. O ile w latach 1944–1947 młodzieżowe organizacje nie zajmowały centralnego miejscaw zdominowanym przez konspirację polityczną i zbrojną, „podziemiu dorosłych”, o tyle w okresie stalinowskim ich liczba kilkakrotnie wzrosła. Organizacje młodzieżowe, w tym harcerskie, wypełniały próżnię powstałą po 1947 r. z powodu spacyfikowania przez władze komunistyczne podziemia. W latach 1953–1956 liczba organizacji harcerskich znacznie spadła, z czego można wnioskować, że młodzież, nauczona doświadczeniem starszych kolegów, starała się nie narażać i rezygnowała z zachowań wywołujących represje. Innego zdania byli kierownicy resortu bezpieczeństwa, którzy uważali, że młodzież lepiej konspirowała, a szeregowi pracownicy UB z mniejszą skutecznością wykrywali tajne grupy.

W ujęciu terytorialnym, konspiracyjne grupy harcerskie najliczniej powstały w województwach pomorskim i gdańskim (21) oraz w poznańskim (17). W pozostałych województwach liczba ta oscylowała pomiędzy dziewięć grup (woj. lubelskie) a jedną grupą (woj. olsztyńskie). Można przypuszczać, że liczba organizacji młodzieżowych w poszczególnych regionach Polski była zależna od intensywności działania na danym terenie tzw. konspiracji dorosłych. Młodzież chętniej tworzyła organizacje tam, gdzie oddziały podziemia niepodległościowego operowały słabiej. W miejscowościach, w których działały siatki i oddziały

złożone z osób dorosłych, konspiracja młodzieżowa nie była liczna, gdyż aktywna młodzież włączała się do już istniejącej. Gdy zaś siatki i oddziały w danej okolicy zostały rozbite przez bezpiekę, powstała próżnia była zwykle wypełniana przez żywiołową i nieostrożną konspirację młodzieżową. Proces ten jest szczególnie widoczny na terenie województw: białostockiego, kieleckiego czy olsztyńskiego, gdzie organizacje harcerskie nie działały licznie⁹⁷. Zjawisko powyższe można zaobserwować, dokonując analizy tylko organizacji harcerskich, jednak jest wyraźniejsze, gdy w kręgu zainteresowania znajdują się wszystkie organizacje młodzieżowe funkcjonujące w Polsce w ciągu kilkunastu powojennych lat⁹⁸.

Tajne organizacje harcerskie zgromadziły w swoich szeregach stosunkowo liczną grupę młodzieży. W świetle relacji, ankiet i wspomnień działaczy oraz przede wszystkim dokumentów byłego Urzędu Bezpieczeństwa ustalono, że w ramach wszystkich organizacji harcerskich działało ponad 2 tys. osób w wieku od 14 do 25 lat. Porównanie powyższych danych z liczbą młodzieży, która w okresie powojennym należała do harcerstwa (ok. 240 tys. – dane z 1946 r.) daje niski współczynnik, ok. 1,4 proc. Staje się on jeszcze mniejszy, jeśli weźmie się pod uwagę liczbę wszystkich działaczy tajnych organizacji młodzieżowych (ok. 11 tys.)⁹⁹. W latach 1953–1955, według danych ZMP, żyło w Polsce ok. 4 mln osób w wieku od 14 do 24 lat. Porównanie tych danych daje niewielki ułamek, ok. 0,27 proc. młodzieży zaangażowanej w działalność tajnych organizacji młodzieżowych. Należy jednak podkreślić, że dane te pochodzą przede wszystkim z dokumentów dotyczących organizacji rozpracowanych przez UB, wytworzonych przez aparat represji. Brakuje wiadomości o formacjach i ich działaczach, którzy aresztowania uniknęli, a także o tym, w jaki sposób do konspiracji odnosiła się pozostała młodzież oraz jaki jej odsetek był zaangażowany w działalność podziemia zbrojnego kierowanego przez dorosłych.

Tematyka tajnych organizacji harcerskich jest stosunkowo słabo zbadana przez historyków. Pozostaje wiele zagadnień, które wymagają naukowego opracowania. Przede wszystkim należałoby dokonać oceny skuteczności działań podziemia młodych oraz odpowiedzieć na pytanie, czy miało ono wpływ na konkretne działania władz oraz jak zostało ocenione przez inne grupy społeczne. Należy się również zastanowić, jak młodych konspiratorów postrzegali ich koledzy ze szkoły, harcerstwa oraz jakie były losy działaczy tajnych organizacji harcerskich po 1956 r.

⁹⁷ Mapa: *Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956* [w:] E. Rzeczowska, *Tajne organizacje harcerskie...*

⁹⁸ J. Wołoszyn, *Młodzieżowe organizacje i środowiska...*, s. 280–282.

⁹⁹ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956...*, s. LXVII.

Wykaz tajnych organizacji harcerskich w Polsce w latach 1944–1956

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
1.	Armia Krajowa „Syrena”	1947–1948	Gdynia	40	Zdzisław Sułkowski
2.	Armia Krajowa III	III 1945 – IX 1950	Pałówek (woj. pomorskie)	11	Kazimierz Wojciechowski ps. „Nieugięty”, „Orzeł”
3.	Batalion Śmigły – Zgrupowanie Wicher	1949–1950	Gorzów Wielkopolski	8	Aleksander Lenart ps. „Wilk”
4.	Bataliony Harcerstwa Polskiego	III–XII 1946	Słupsk	25	Cezary Jezierski ps. „Wasył”, „Boruta”
5.	Bataliony Szkolne	VII 1945 – I 1946	Żyrardów	14	Stefan Zieliński
6.	Biali Harcerze	1951 – VII 1954	Pabianice	8	Lech Sławomir Dąbrowski
7.	Białe Orły (Podziemna Organizacja Słupska)	1955–1956	Słupsk	5	Hieronim Dobrowolski
8.	„Bi-Pi”	1948 – III 1950	Buk, Nowy Tomyśl	6	Bogdan Banaszekiewicz ps. „Skalny Orzeł”

9.	Błękitni Rycerze, Błękitni Harcerze	IV 1951 – II 1952 Błękitni Harcerze działali już w 1946 r. Organizacja powstała dopiero w 1951 r., choć jej działacze kolportowali ulotki już w 1946 r.	Szamotuły	10	Józef Urban ps. „Skowroński”
10.	Błyskawica I	1948	Inowrocław	3	Edmund Boiński ps. „Błyskawica”
11.	Bojówka o Niepodległość	1946 – XII 1948	Lublin	15	Edmund Żukowski ps. „Florek”
12.	Chór Walki z Komunizmem	X 1951 – V 1952	Szczecinek	5	Tadeusz Wojtowicz ps. „Kortusz”
13.	Czujka Krajowa (w dokumentach UB Szajka Krajowa)	IX – XI 1949	Koszalin, Nakło	11	Henryk Tomczyk, Henryk Kosmatka, Eugenia Kosmatka
14.	Demokratyczna Armia Krajowa	IX 1949 – VI 1950	pow. Strzyżów, Bytom	38	Eugeniusz Szczepankiewicz ps. „Żak”, Jan Propokowicz, Kazimierz Łyszczarz, Jerzy Żeglin, Tadeusz Nowak
15.	Generalna Konfederacja Polski Niepodległej, Związek Harcerstwa Polskiego Krajowego, Konfederacja Patriotów Polskich	III 1945 – I 1950	Przemysł	30	Leszek Włodek, Eleonora Korzeniowska
16.	Generalny Sztab Młodzieży Polskiej	I–IV 1950	Bojanów (woj. poznańskie)	11	Edmund Gościński ps. „Jan Potocki”

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
17.	Grupa Młodzieżowa Okręgu Wileńskiego AK	I 1947 – VII 1948	Gdańsk, Łódź	16	Józef Grzesiak ps. „Bobrowicz”, Antoni Wasilewski
18.	Harcerska Grupa Pogromców Komunizmu (Konspiracyjna Organizacja Młodzieżowa)	X 1949 – V 1950	Suwałki	8	Lucjan Sawicki ps. „Vis”
19.	Harcerska Organizacja Stalowi Polacy, Wolność i Sprawiedliwość, Zastęp Rysiów, Drużyna Harcerska im. Jeremiego Wiśniowieckiego	1940 – XI 1951	Mielec, Kraków, Dębica, Warszawa	14	Józef Umiński, Roman Stachiewicz
20.	Harcerska Organizacja Podziemna	I 1951 – III 1952	Góra Śląska	5	Wiesław Pawłowski
21.	Harcerska Organizacja Podziemna	III 1950 – X 1950	Pieszycy k. Dzierżoniowa	9	Józef Taflński
22.	Harcerska Organizacja Podziemna (Harcerska Drużyna Konspiracyjna)	1951 – II 1952	Szczecin, Osieczna k. Leszna	9	Bolesław Gewert
23.	Harcerska Organizacja Podziemna „Iskra”	1947–1950	Olsztyn, pow. olsztyński	80	Wiesław Kazberuk ps. „Brzoza” „Grot”
24.	Harcerska Organizacja Podziemna „Kryształ”	II 1953	Osieczna k. Leszna	7	Stanisław Bućko ps. „Piorun”, Henryk Kosmański ps. „Kosinus”

25.	Harcerska Organizacja Podziemna, Tajna Organizacja Harcerska	XII 1950 – I 1951	Sosnowiec	5	Tadeusz Kołacz
26.	Harcerska Organizacja Propagandowa przy NSZ	IV 1947 – V 1948	Ostrów Mazowiecka	15	Józef Karpiński ps. „Ewaryst”
27.	Harcerska Zbrojna Służba Ojczyźnie	1950 – XII 1952	Sterdynia k. Sokołowa Podlaskiego	10	Zbigniew Ruszkowski ps. „Wicher”, Wacław Sobkowski
28.	Harcerski Ruch Antykomunistyczny	1949/1950–X 1950	Kraków, Radziszów i Jurczyce	10	Kazimierz Kościelny
29.	Harcerskie Siły Zbrojne „Wrzos”	III 1951 – VII 1953	Olsztyn	12	Bogusław Kosman ps. „Wilson”
30.	Harcerstwo Konspiracyjne Polski, Konspiracyjne Wojsko Polskie	II 1952 – XI 1952	Tomaszów Mazowiecki, Brzeziny, Piotrków Trybunalski	32	Henryk Borkowski ps. „Henryk”
31.	Harcerstwo Polskie	1946 – IV 1949	Bytom, Gliwice, Zabrze, Opole	20	Zygmunt Kleszczyński ps. „Stanisław”, Edward Wojciechowski
32.	Harcerstwo Polskie	XI 1950 – 1951	Drezdenko k. Strzelec Krajeńskich	5	Zygmunt Kubiak, Bogdan Rusinek
33.	Harcerze Armii Krajowej	XI 1945 – II 1947	Warszawa	40	Wojciech Barański ps. „Wicher”
34.	Jednostka Sokołów – Związek Harcerstwa Polskiego	1951–1952	Oława	10	Franciszek Sumisławski
35.	Jeszcze Polska Nie Zginęła	I–III 1946	Gdynia	kilku	Józef Zdzisław Nowak ps. „Waligóra”

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
36.	Jord (Just)	XI 1951 – IV 1952	Starogard Gdański	17	Teresa Block ps. „Julek”, Kazimierz Niemczyk ps. „Stanisław”
37.	Jutrzenka	XI 1950 – IV 1952	Szamotoły	10	Jan Strychacz ps. „Orłowski”
38.	Koło Zbrojnych Harcerzy	1952–1953	Sokołów Podlaski	4	Jan Sobkowski
39.	Konspiracyjne Harcerstwo Polskie	VII 1946 – 1947	Katowice	4	Małgorzata Macura ps. „Kotka”
40.	Konspiracyjne Oddziały Skautowe	1949–1950	Zwierzyniec, Szczepieszyn, Zamość, Biała Podlaska	8	Tadeusz Klukowski ps. „Krzysztof”, Waldemar Pobudkiewicz ps. „Zygmunt”, Jerzy Kurzępa ps. „Ryszard”
41.	Konspiracyjny Związek Harcerstwa Polskiego (Polska Straż Przednia)	1945 – IX 1946	Dąbrowa Tarnowska, Nowa Sól, Śrem, Kraków	114	Roman Szpak, Władysław Zawiślak
42.	Kościuszkowcy	VI 1952 – IV 1953	Osieczna k. Leszna	5	Czesław Hope
43.	Krajowe Siły Wyzwoleńcze	XI 1949 – VII 1952	Wejherowo	6	Paweł Dzięcielski ps. „Stary Jim”
44.	Krajowy Ośrodek „Kraj”	1948/1949 – VII 1952	województwa: katowickie, lubelskie, poznańskie, warszawskie, rzeszowskie, gdańskie, zielonogórskie, szczecińskie	ok. 100	Zenon Sobota <i>vel</i> Jan Zenon Tomaszewski
45.	Krucjata Wolności	I 1952 – XI 1954	Pobiedziska	9	Alojzy Frąckowiak ps. „Hibner”

46.	Mafia	X 1952 – IX 1953	Bydgoszcz	10	Jerzy Folborski ps. „Keres”
47.	Młoda Polska (Polska Walczy)	II – V 1950	Łódź	7	Włodzimierz Zygiel
48.	Młoda Polska I	1948–1950	Gdańsk	14	Henryk Duszyński
49.	Młodzieżowa Armia Krajowa (Harcerska Armia Krajowa)	IX 1948 – I 1949	Bydgoszcz	12	Zygfryd Grabowski ps. „Zajac”
50.	Młodzieżowa Armia Podziemna	VI–VIII 1947	Przemysł	10–15	Zbigniew Grochowski, Janusz Michniowski
51.	Młodzieżowa Organizacja Podziemna „Orzeł”	IX–XI 1952	Kalisz	20	Jerzy Ściesiek ps. „Witek”
52.	Młodzieżowy Ruch Oporu	VI 1946 – V 1948	Warszawa, Grodzisk Mazowiecki	18	Jan Szymański ps. „Roch” „Parasol”
53.	Młodzieżowy Ruch Oporu	I 1948 – XI 1949	Tarnobrzeg, Stalowa Wola, Rozwadów, Radomyśl	30–40	Kazimierz Warchoń-Wilewski ps. „Pantera”
54.	Najwyższy Organ Harcerstwa Polskiego	1951	Wrocław	5	Bronisław Kamiński <i>vel</i> Zdzisław Tomaszewski ps. „Glob”
55.	Nielegalny Zastęp Harcerski	II–X 1951	Poznań	17	Mieczysław Wawrzyniak ps. „Daniel Junak”
56.	Obroncy Korony, Podziemna Organizacja Wolność i Niepodległość	1949–1951	Warszawa-Rembertów	6	Czesław Mizeracki

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
57.	Oddział Szarych Szeregów „Krzysztof”	III–VI 1945	Grodzisk Mazowiecki, Milanówek, Radziejowice	46	Janusz Zabłocki
58.	Oddziały Pomocnicze Armii Krajowej	brak danych	Warszawa	15	Stefan Kraszewski ps. „Piorun”
59.	Organizacja Harcerska	1947	Szczecinek	6	Marian Zabłocki
60.	Organizacja Prokopa, Samodzielny Zastęp Bobrów	VIII–X 1948	Lublin	4	Józef Prokop
61.	„Orlęta”	V 1947 – I 1950	Rudnik, Biłgoraj, pow. Nisko Krosno, Łańcut, Tarnobrzeg	ponad 100	Stanisław Mandecki ps. „Mewa” „Jeleń”, „Jeremi Wiśniowiecki”, „Traugutt”
62.	„Orlęta” (Podziemna Organizacja ZHP „Orlęta”)	1949 – XI 1951	Warszawa	30	Kazimierz Grabowski ps. „Brzózka”, „Jerzy”, Ryszard Jakubowski ps. „Kot”
63.	Orzeł	II–VII 1952	Poznań	5	Leon Stachowiak ps. „Jastrząb”
64.	Osy – 10. Warszawska Drużyna Harcerska	?–1947	Warszawa	9	Tadeusz Chojnacki
65.	Podziemie Harcerskie „Zawisza”	1945 – XI 1947	Koźmin k. Krotoszyna	7	Henryk Juškowiak

66.	Podziemna Organizacja Harcerstwa Polskiego (Przedwojenny Związek Harcerstwa Polskiego)	I 1950 – XI 1950	Chorzów	4	Franciszek Furmانيak
67.	Podziemna Organizacja Harcerstwa Polskiego „Contra”	XII 1948 – XI 1951	Chorzów	10	Leon Machina
68.	Podziemna Organizacja Młodzieży „Sokół”	VII–X 1948	Kielce	kilku	Stanisław Zychiewicz
69.	Podziemna Organizacja Młodzieży Polskiej „Skaut”	IX 1949 – VIII 1950	Częstochowa	5	Jerzy Mirowski ps. „Zbrojarz”
70.	Podziemna Armia Skautowska (Underground Scouting Army)	VI 1948 – I 1949	Gniezno	30	Witold Grzęda, Zenon Szymański, Zbigniew Rożak
71.	Polska Młodzież Katolicka	X 1948 – II 1949	Bydgoszcz	24	Marian Olszewski ps. „Zawisza Czarny”
72.	Polska Organizacja Młodzieżowa „Korona Wyzwolenia” (Organizacja Harcerska Krzyża)	1948–1951	Strzemieszyce pow. będziński	6	Fryderyk Smoczyński, Witold Józkowiak
73.	Polska Organizacja Podziemna	VII 1952 – VI 1953	Poznań	5	Leszek Wojtkowiak ps. „K-44”
74.	Polska Podziemna Organizacja Skautowska	1950/1951	Legnica	4	Zenon Szumski

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
75.	Polska Powstańcza Armia	VI 1948 – IV 1953	Bochnia	15	Zbigniew Kostański ps. „Witold”, Wacław Skarżyński ps. „Wiktor”, Zbigniew Szperka ps. „Marian”
76.	Polska Tajna Armia Wyzwoleńczo- -Demokratyczna (Polskie Siły Demokratyczne)	VIII–IX 1948	Katowice	30	Zdzisław Kasiarz
77.	Polski Skauting Podziemny	1948–1949	Lębork	6	Bogusław Węslawski ps. „Lot”
78.	Rycerze Dobrej Woli (Związek Dobrych Druhów)	IX 1948 – IX 1949	Pruszcz Gdański	10	Wojciech Witczuk, Bogdan Książepolski ps. „Orla Łapa”
79.	Skaucci	V–X 1952	Bydgoszcz	4	Krzysztof Rau ps. „Krystek”
80.	Skauting	VIII 1949 – IV 1950	Toruń	7	Jerzy Szczukowski ps. „Wiarus”
81.	Skauting	IX 1952 – IV 1953	Pabianice	10	Henryk Adamiak ps. „Wicher”
82.	Spiskowo-Bojowa Organizacja Harcerska	VIII–XI 1948	Łódź	18	Wiesław Marciniak ps. „Żuk”
83.	Szara Brać	II–X 1949	Zamość	20	Edmund Winiarski ps. „Wrzos”
84.	Szare Szeregi	I 1953 – II 1954	Chorzów	3	Tadeusz Bytomski

85.	Szare Szeregi	1945 – III 1947	Pińczów	17	Henryk Janikowski ps. „Barański”
86.	Szare Szeregi (Sfinx)	1950–1951	Gdynia	9	Jerzy Dylski
87.	Szarotka	X 1949 – III 1950	Toruń	11	Czesław Piechocki
88.	Szczerb	1949 – XI 1953	Gdańsk, Bydgoszcz, Lublin	14	Tadeusz Polak, Henryk Marzecki
89.	Tajna Organizacja Krajowa – VII Hufiec Związku Harcerstwa Polskiego	XI 1952	Poznań	5	Władysław Demel ps. „Tadeusz”
90.	Tajna Organizacja Skautingu	III 1950 – X 1952	Tczew	14	Witold Belecki ps. „Czarny”, Jerzy Pyzik
91.	Tajna Organizacja Wyzwoleńcza (Podziemny Ruch Oporu – Oddział Lotny)	XI 1948 – V 1949	Nowy Tomyśl	7	Jan Matuszewski ps. „Błysk” „Żbik”
92.	Tajna Organizacja Związku Harcerstwa Polskiego „Mała Dywersja”	IX 1949 – XI 1950	Piotrków Trybunalski	16	Jerzy Biesiadkowski, Sławomir Karliński, Andrzej Mytkowicz, Jan Ibel, Zenon Ciążyński
93.	Tajne Harcerstwo (Tajna Organizacja Skautingu, Skautingowe Siły Zbrojne)	III–X 1952	Śliwice k. Tucholi	kilku	Jerzy Portath ps. „Niedźwiedź”, Teodor Tyszka
94.	Tajne Harcerstwo Krajowe (Szeregi Wolności)	III 1948 – I 1954	Mysłowice, Bieruń, Łędziny, Goławiec, Brzezinka	55	Juliusz Gamża, Ryszard Tuszyński

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
95.	Tajne Harcerstwo Polskie	1950 – II 1952	Lublin	30	Cezary Siedlecki
96.	Tajny Związek Harcerstwa Polskiego – I Trawnicka Drużyna Harcerska im. Stefana Czarnieckiego	1950 – VII 1953	Trawniki, Lublin	32	Mieczysław Smalec ps. „Sultan”
97.	Tajny Związek Harcerstwa Polskiego „Buki”, „Sępy”, Organizacja Polska „Zjawa”	XII 1948 – XII 1949	Myślenice	24	Kazimierz Sobolewski ps. „Vis”, Tadeusz Pytlik ps. „Bem”
98.	Tajny Związek Harcerstwa Polskiego Rodzinka Paka	VI–XI 1951	Bydgoszcz	7	Władysław Andrusikiewicz
99.	Trójki	II 1950 – XI 1951	Lublin	12	Krystyna Henger-Kucharzyk
100.	Victoria	1946 – V 1950	Gdańsk	20	Leon Makowski
101.	Waszyngton (Związek Harcerstwa Polskiego – drużyna im. Jerzego Waszyngtona w Polsce)	IX 1948 – XII 1948	Warszawa	4	Marian L. Młodawski
102.	Wolna Młodzież	1949 – VI 1953	Warszawa, Częstochowa, Włoszczowa	60	Andrzej Szczekocki ps. „Waldemar”

103.	Zakspirowany Związek Harcerstwa Polskiego	1947 – II 1951	Pińczów	19	Józef Pasternak
104.	Zarzewie – 56 Drużyna ZHP	1950 – VIII 1951	Warszawa	9	Zbigniew Korbela, Ryszard Urbański
105.	Zastęp Indyjski	IX 1949 – VI 1951	Przemyśl, Jarosław	12	Zenon Pobidyński ps. „Pantera”, „Kmicic”
106.	Zastęp Jaszczurów	XII 1952 – IV 1954	Bydgoszcz	8	Andrzej Adamski
107.	Zastęp Trupich Główn	IV–VII 1946	Borowy Las pow. kartuski	6	Edmund Nabzdyk ps. „Stary Lis”
108.	Zastęp Wilków	III 1950 – IX 1952	Poznań	10	Erazm Ignaczak
109.	Zawisza (AK Zawisza)	VI 1947 – VII 1949	Krobia	53	Marian Rączka ps. „Kościuszko”
110.	Zielone Brygady, Zielone Harcerstwo	V 1950 – VIII 1952	Kraków	13	Zygmunt Kural ps. „Orlik”
111.	Związek Czarnego Harcerstwa Polskiego	XI 1950	Bielsko-Biała	5	Tadeusz Tarnawa ps. „Czarny Lew”
112.	Związek Czarnych Harcerzy Polski Podziemnej	X 1950–1951	Bielsko-Biała	5	Henryk Kozuch ps. „Rajnis”, „Chudy”
113.	Związek Czarnych Skautów	1950–1952	Toruń	7	Włodzimierz Przybylski

Lp.	Nazwa organizacji	Czas działania	Zasięg działania	Liczba członków	Przywódcy
114.	Związek Ewolucjonistów Wolności	1951 – III 1952	Międzyrzec Podlaski	30	Władysław Gryciuk ps. „Held”, Zbigniew Tokarski ps. „Robert”, „Bohun”, „Grom”
115.	Związek Harcerstwa Polskiego – Prawicowy	1950 – IX 1950	Lubań Śląski	3	Mieczysław Rudek
116.	Związek Harcerstwa Polskiego Pomorskiej Chorągwi Skautów	VIII 1949 – IV 1950	Toruń	7	Jerzy Szczukowski
117.	Związek Harcerstwa Polskiego. Kółko Krzyża Harcerskiego	1949 – XI 1951	Lublin	4	Jerzy Kossowski
118.	Związek Katolickiej Młodzieży Podziemnej „Warta”	1953	Toruń	6	Romuald Licznarski
119.	Związek Młodych Orłąt	V 1950 – III 1951	Kościan	6	Janusz Zydlík ps. „Wilk”
120.	Związek Skautów Polski Walczącej	1952	Paślęk, Morąg	11	Edward Strzelecki ps. „Pik”, „Loyd”
121.	Związek Słowiański (Hufiec Wolnych Słowian)	1945–1948	Kalisz, Dąbrowa Górnicza, Gdynia	50	Marek Kiersnowski ps. „Mściwój”
122.	Związek Walki Wyzwoleńczej	1955	Koszalin	4	Józef Działo ps. „Brzoza”

Źródło: Opracowanie własne autorki na podstawie 79 charakterystyk tajnych organizacji harcerskich, opracowań, *Atlasu polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956...* oraz wspomnień i relacji.

Ewa Rzeczowska (ur. 1980) – dr historii, ukończyła studia prawnicze w KUL, obecnie pracownik Katedry Historii Najnowszej KUL. W swoich badaniach zajmuje się działalnością niepodległościową młodzieży oraz dziejami oporu społecznego w powojennej Polsce i Europie. Przygotowuje do publikacji pracę doktorską na temat tajnych organizacji harcerskich w latach 1944–1956.

Secret scouting organizations in Poland, 1944–1956

Secret scouting organizations are considered to have been an important element of the Polish independence underground in post-war Poland. During the period 1944–1956, at least 122 secret youth organizations were formed in Poland, which ideologically and structurally referred to scouting movement. Being a response to current political and social situation in Poland, they were born spontaneously. Those secret groups used to resort to various forms of defiance against the communist system among which the most important one was a propaganda activity similar to “minor-sabotage” operations carried out by the Szare Szeregi [the Grey Ranks]. The scouts painted anti-communist and anti-Soviet slogans on the walls, distributed illegal papers, newspapers and leaflets. Some of the organizations carried out various sabotage operations, such as: the disarming People’s Army of Poland [Ludowe Wojsko Polskie, LWP] and Red Army soldiers as well as MO [Milicja Obywatelska, the Citizens’ Militia] and UB [Urząd Bezpieczeństwa, the Security Office] functionaries, the trains’ derailing, the banks, post offices and shops raiding. Young people, basing on the pre-war patterns, conducted a typical scouting activity. They organized scout camps and bivouacs, gained successive scout degrees and skills. A scout conspiracy was rather short-term – from a few to several months, nevertheless there were particular organizations being active for years. However, sometimes a responsibility for “slip-ups” fell on conspirators who carried out their actions without following necessary precautions, like a carbon paper already used to copy the organization statute or a leaflet, carelessly thrown out to a dustbin. Polish underground groups were worked out by the developed secret collaborators network of the Security Office [Urząd Bezpieczeństwa, UB]. Once UB managed to track down even one of the conspirators it meant the end of functioning of the whole group. The arrestment of one of the scouts was shortly followed by another. Detained young people were subjected to an immediate enquiry and put under psychical and brutal physical pressure. Statements taken in that way, provided a firm basis for bringing the case to military court. Every effort was made to give the trial propagandist character and thus its particular elements were carefully directed – starting from reading off an indictment act to pronouncing a sentence. What is more, the young people’s trials must have been reported in media. In consequence of judicial proceedings, harsh sentences were carried out completely disproportionate to the committed “offences”. People were sentenced to at least a few years in prison and courts did not hesitate to impose substantial punishments.